જૈન તત્ત્વજ્ઞાન તથા આચારને
સુંદર સરલ શૈલીએ રજૂ કરતી

# જૈન શિક્ષાવલી

## પ્રથમ શ્રેણીનાં ૧૨ પુસ્તકો

૧ જીવનનું ધ્યેય
૨ પરમપદનાં સાધનો
૩ ઇષ્ટદેવની ઉપાસના
૪ સદ્‌ગુરુસેવા
૫ આદર્શ ગૃહસ્થ
૬ આદર્શ સાધુ
૭ નિયમો શા માટે?
૮ તપની મહત્તા
૯ મંત્રસાધન
૧૦ યોગાભ્યાસ
૧૧ વિશ્વશાંતિ
૧૨ સફલતાનાં સૂત્રો

શ્રેણીનું મૂલ્ય રૂા ૬-૦૦ પોસ્ટેજ ૧-૦૦ અલગ
માત્ર ગણતરીની નકલો જ બાકી રહી છે, માટે તમારી નકલ આજે જ મેળવી લો તથા હવે પછી પ્રગટ થનારી બીજી શ્રેણીના ગ્રાહક બનો

નોંધ-બારમા નિબંધને છેડે આખી શ્રેણીનું શુદ્ધિપત્રક આપ્યું છે, તે પ્રમાણે સુધારો કરી પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવા વિનંતિ છે

જૈન શિક્ષાવલી પુષ્પ પહેલું

# જીવનનું ધ્યેય



લેખક :
સાહિત્યવારિધિ શતાવધાની પંડિત
શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ



પ્રકાશક
જૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર
મુંબઈ-૯.

મૂલ્ય પચાસ નયા પૈસા

પ્રકાશક :
નરેન્દ્રકુમાર ડી. શાહ
વ્યવસ્થાપક જૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર
લધાભાઈ ગુણપત બીલ્ડીંગ,
ચીંચ બંદર, મુંબઈ-૯.

પહેલી વાર ૨૦૦૦
સં ૨૦૧૫, સને ૧૯૫૯


મુદ્રક –
મણિલાલ છગનલાલ શાહ.
નવપ્રભાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ

# પ્રકાશકનું નિવેદન

જૈન મહર્ષિઓએ જીવનની સુધારણા માટે જે તત્ત્વજ્ઞાન ઉપદેશ્યું છે તથા જે આચારની પ્રરૂપણા કરી છે, તે સહુ સરલતાથી સમજી શકે તે માટે જૈન શિક્ષાવલીની યોજના હાથ ધરવામાં આવી છે હાલ તેમાં બાર પુસ્તકો પ્રકટ કરવામાં આવે છે, પરંતુ સંયોગો વધારે સાનુકૂળ દેખાશે તો તેમાં બીજાં પુસ્તકો પણ પ્રકટ કરવામાં આવશે.

આ પુસ્તકો દીર્ઘ ચિંતન-મનનના પરિણામે સુંદર શૈલિમાં લખાયેલાં છે એટલે તે સહુને પસંદ પડશે એમાં શંકા નથી.

જૈન શિક્ષાવલીની યોજના સાકાર બની તેમાં અનેક મુનિરાજો, સંસ્થાઓ અને ગૃહસ્થોનો સહકાર નિમિત્તભૂત છે ખાસ કરીને પ પૂ આ મહારાજશ્રી વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી, તેમના વિદ્વાન્ શિષ્ય રત્ન મુનિરાજશ્રી કીર્તિવિજયજી, પ પૂ આ મહારાજશ્રી વિજયપ્રેમ સૂરીશ્વરજીના શિષ્યરત્નો પૂ. પં મહારાજ શ્રીભદ્રંકરવિજયજી, પૂ મુ શ્રી ભાનુવિજયજી, તથા પૂ. મુ શ્રી કુંદકુંદવિજયજી તેમજ પ પૂ. આ મહારાજશ્રી વિજયજંબૂસૂરીશ્વરજી, તેમના શિષ્યરત્ન મુ શ્રી રૈવતવિજયજી અને પ પૂ આ મહારાજશ્રી વિજયઅમૃતસૂરીશ્વરજીના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્ન પૂ. પં મ. શ્રી ધુરંધરવિજયજી તથા પ પૂ આ મહારાજશ્રી વિજયધર્મસૂરિજીના શિષ્યરત્ન મુનિશ્રી યશોવિજયજી વગેરેએ આ યોજનાને સાકારી તેને વેગ આપવામાં કિંમતી સહાય આપી છે, તે માટે તેમનો ખાસ આભાર માનીએ છીએ ઉપરાંત શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ, શેઠ ચંદુલાલ વર્ધમાન, શેઠ ચતુરભાઈ નગીનદાસ ( એનગામવાળા ), શ્રીમાન બી. કે શાહ, યોગી શ્રી ઉમેશચંદ્રજી શ્રી નાગકુમાર મકાતી તથા જૈનધાર્મિક શિક્ષણસંઘ-મુંબઈના કાર્યવાહકો શ્રી પ્રાણજીવન હ ગાંધી વગેરેએ આ કાર્યમાં સહકાર આપી અમને ઉત્સાહિત કર્યાં છે, તે માટે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ આ પુસ્તકોમાં વિજ્ઞાપન આપનાર દરેક સંસ્થાઓના પણ અમે આભારી છીએ

પ્રકાશક.

# વિષયાનુક્રમ





॥ ॐ ह्रीँ अर्हं नम ॥

# જીવનનું ધ્યેય

## ૧–પ્રાસ્તાવિક

જૈન મહર્ષિઓની જગહિતકારિણી શિક્ષાનો સાર બાર નિબધોમા તૈયાર કરવાનો મનોરથ આજે સાકાર થઈ રહ્યો છે, એટલે અમારા હૃદયમા આનદની ઊર્મિઓ ઉઠી રહી છે

વિચારોને વાણીમા ઉતારવા અને તેને અક્ષરબદ્ધ કરવા એ ઘણુ અઘરુ કામ છે, પણ તે લાબા વખતના મહાવરાથી સિદ્ધ થઈ શકે છે આ કાર્યમા અમને કેટલી સફળતા મળી છે? તેનો નિર્ણય તો પાઠકો પોતે જ કરી શકશે, એટલે તે સબધી અમારુ કઈ વક્તવ્ય નથી

જો જીવનનું ધ્યેય નક્કી થાય તો જ પ્રવૃત્તિઓ યથાર્થ રીતે ગોઠવી શકાય અને સિદ્ધિ કે સફળતાને વરી શકાય, એટલે પ્રથમ નિબધમા 'જીવનનુ ધ્યેય' એ વિષય નક્કી કરવામા આવ્યો છે

## ૨–જીવન અગે જૈન ધર્મનુ દૃષ્ટિબિદુ

જીવન શબ્દ સહુને પરિચિત છે, પણ તે સબધી પ્રશ્નો કરવામા આવે તો તેના યોગ્ય ઉત્તરો બહુ થોડા આપી શકશે, એટલે પ્રથમ વિચાર તેનો કરીએ

જીવન એ કલ્પના કે સ્વપ્ન નથી પણ એક જાતની ક્રિયા છે, તે આપણે રોજના અનુભવથી બરાબર જાણી શકીએ છીએ 'હું જીવું છું' કે 'અમે જીવીએ છીએ,' એમ કહેવાનો અર્થ એ જ છે કે 'મારામા–આપણામા જીવનની ક્રિયા ચલી રહેલી છે'

આ જીવવાની ક્રિયા પ્રાણીઓમા હોય છે, પણ જડ પદાર્થોમા હોતી નથી 'આ ગાય જીવે છે,' 'આ પારેવું જીવે છે,' એમ આપણે કહીએ છીએ, પણ 'આ લાકડી જીવે છે,' 'આ છત્રી જીવે છે' કે 'આ જોડા જીવે છે,' એમ આપણે કહેતા નથી

જે પ્રાણને ધારણ કરે તે પ્રાણી કહેવાય છે, એટલે આપણે પ્રાણથી પરિચિત થવું જોઈએ કેટલાક કહે છે કે ઉષ્ણતા એ જ પ્રાણ છે અને તે સૂર્યમાથી પ્રાપ્ત થય છે તેને માટે શાસ્ત્રમા હિરણ્યગર્ભ એવો શબ્દ વપરાયેલો છે કેટલાક કહે છે કે વાયુ એ જ પ્રાણ છે તેની સાબીતી એ છે કે જો પ્રાણી શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતું બધ થાય તો તે સઘ મરણ પામે છે કેટલાક કહે છે કે પ્રાણ એ એક જાતનો સૂક્ષ્મ પદાર્થ છે અને તે રુધિરશુદ્ધિ વગેરે જીવ નોપયોગી કાર્યો કરે છે આમ પ્રાણ વિષે ઘણા મતો પ્રવર્તે છે, પરતુ ઊંડો વિચાર કરવામા આવે તો તેનાથી આપણા મનનુ સમાધાન થઈ શકતુ નથી.

જો ઉષ્ણતા એ જ પ્રાણ હોય અને તેનાથીજ જીવન સભવિત બનતું હોય તો મૃત્યુ પામેલા પ્રાણીને યોગ્ય પ્રમાણમા ઉષ્ણતા આપવાથી તે સજીવન થવું જોઈએ, પણ

તેમ થતું નથી. અથવા વાયુ એજ પ્રાણ હોય તો મૃત્યુ પામેલા પ્રાણીને વાયુ આપવાથી તે સજીવન થવું જોઈએ પણ તેય થતું નથી બિમાર મનુષ્યોને ઓક્સીજનના સીલીંડરો આપવા છતા તે મૃત્યુ પામતા જણાય છે રુધિરની શુદ્ધિ આદિ કાર્યો યોગશાસ્ત્ર અને આયુર્વેદના અભિપ્રાયથી પાચ પ્રકારના વાયુના ક્રમો છે, એટલે તે અંગે જે સૂક્ષ્મ પદાર્થની કલ્પના કરવામા આવે છે, તે પણ યોગ્ય ઠરી શકતી નથી આ સંયોગોમા પ્રાણ એ આત્માની–જીવની પોતાની જ વિશેષતા છે, એમ માનવુ વ્યાજબી છે

જૈન મહર્ષિઓએ પ્રાણના બે પ્રકારો માનેલા છે દ્રવ્યપ્રાણ અને ભાવપ્રાણ તેમા દ્રવ્ય–પ્રાણ વડે જીવન શક્ય બને છે અને ભાવપ્રાણ એ આત્માના જ્ઞાનાદિ મૂળ ગુણો છે આનો અર્થ એ થયો કે જેના સંયોગોથી જીવને જીવન–અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે અને જેના વિયોગથી જીવને મરણ–અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રાણ સમજવો આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે કોઈ પણ જીવત પ્રાણી પ્રાણ વિનાનું હોઈ શકે નહિ

જૈન મહર્ષિઓએ દ્રવ્ય પ્રાણની સંખ્યા દશની માની છે અને તેમાથી કોઈ પણ પ્રાણનો અતિપાત કરવો, અર્થાત્ વિયોગ કરવો તેને હિંસા કહી છે આ દશ તેની પ્રતીતિ કરાવનારા શબ્દો

पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविध बल च,
निःश्वासमुच्छ्वासमथान्यदायु ।
प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता,
स्तेषा वियोगीकरण तु हिंसा ॥

'પાચ ઇંદ્રિયો, ત્રિવિધ બળ એટલે કાયબળ, વચનબળ, અને મનોબળ, નિશ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસની ક્રિયા અર્થાત્ શ્વાસોશ્વાસ તથા આયુષ્ય, એ દશ પ્રાણો જિન ભગવતોએ કહેલા છે તેનો વિયોગ કરવો તે હિંસા છે'

પ્રાણનુ આ સ્વરૂપ જાણવાથી આપણે જીવન અને મૃત્યુનો સાચો અર્થ સમજી શકીએ છીએ ને વિવિધ પ્રકારની હિંસાથી પણ બચી શકીએ છીએ

હવે એક દૃષ્ટિપાત આજના વિજ્ઞાન તરફ કરીએ અને તે મૃત્યુની કેવી વ્યાખ્યા કરે છે? તેનુ નિરીક્ષણ કરીએ તે કહે છે કે 'જ્યારે આ માનવશરીરના ખાસ ખાસ ભાગો (Vital parts) જીર્ણ થઇ જાય છે, ત્યારે સમસ્ત યત્ર બધ પડે છે માનવશરીરના ખાસ ભાગો હૃદય, ફેફસા અને મગજ છે જ્યારે કોઇ બિમારી કે દુર્ઘટનાથી આ ભાગો જખમી કે જીર્ણ થઇ જાય છે, ત્યારે કુદરતી રીતે બધું યત્ર બધ પડે છે અને તેજ મૃત્યુ છે'

આ વ્યાખ્યા પ્રથમ દૃષ્ટિપાતે ઠીક લાગે છે, પણ અનુભવની કસોટી પર ટકી શકતી નથી, કારણ કે આ જગતમા એવા ઉદાહરણો પ્રાપ્ત થયા છે કે જેમા ૪૮ કલાક સુધી શ્વાસ તથા હૃદયની ગતિ એકદમ બધ રહ્યા પછી પણ મનુષ્યો જીવત રહ્યા હોય અને એવા પણ ઉદાહરણો મળ્યાં છે કે જેમા મનુષ્ય ૪૦ દિવસ સુધી એક લાકડાની પેટીમા રહ્યા પછી પણ જીવતા નીકળ્યા હોય

આ ઉદાહરણોમાં ૪૦ દિવસ સુધી પેટીમા બંધ

રહેલા મનુષ્યના હૃદય, ફેફસાં અને મગજ એ ત્રણે ભાગોએ પોતાના કામ બંધ કરી દીધા હતા, કારણ કે બાહ્ય પૌદ્ગલિક સામગ્રીના અભાવે તે પોતાનું કામ કરી શકતા નથી. આ સંયોગોમાં તેઓ મૃત્યુ પામેલા જ કહેવાય, પણ તેઓ ખરેખર મૃત્યુ પામ્યા ન હતા! ત્યારે આ ઘટનાનો ખુલાસો શો સમજવો? આજનું વિજ્ઞાન એના ઉત્તરમાં મૌન સેવે છે અને પોતાનું માથું ખજવાળે છે, પણ જૈનશાસ્ત્રો આગળ આવીને તેનો ખુલાસો કરે છે કે તેનો આયુષ્યપ્રાણ અવશિષ્ટ રહ્યો હતો, એટલે તેના આધારે જીવન ટકી રહ્યું હતું અને ફરી પૌદ્ગલિક સામગ્રી પ્રાપ્ત થતા બાકીના નવે પ્રાણો પોતાનું કામ કરવા લાગ્યા હતા. આ ખુલાસો આપણા ગળે બરાબર ઉતરી જાય છે, એટલે વિજ્ઞાનની 'વાઇટલ પાર્ટસ્ થિયરી' કરતા જૈન ધર્મનો 'દશ પ્રાણનો સિદ્ધાન્ત' વધારે વાસ્તવિક લાગે છે.

અહીં એટલું સ્પષ્ટીકરણ કરવાની આવશ્યકતા છે કે બધા પ્રાણીઓને દશ પ્રાણ હોતા નથી. કેટલાકને ચાર હોય છે, કેટલાકને છ હોય છે, કેટલાકને સાત હોય છે, કેટલાકને આઠ હોય છે, કેટલાકને નવ હોય છે અને કેટલાકને પૂરેપૂરા દશ હોય છે. જેમને ચાર પ્રાણ હોય છે, તેમને સ્પર્શનેન્દ્રિય, કાયબળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય હોય છે. જેને છ પ્રાણ હોય છે, તેને વધારામાં રસનેન્દ્રિય અને વચનબળ હોય છે. જેને સાત પ્રાણ હોય છે, તેને આ છ પ્રાણ ઉપરાંત ઘ્રાણેન્દ્રિય વધારે હોય છે. જેને આઠ પ્રાણ હોય છે, તેને આ સાત પ્રાણ ઉપરાંત ચક્ષુરિન્દ્રિય

વધારે હોય છે અને નવ પ્રાણ હોય છે, તેને આઠ પ્રાણ ઉપરાંત શ્રોત્રેન્દ્રિય વધારે હોય છે જેને દશ પ્રાણ હોય છે તેને આ નવ પ્રાણ ઉપરાંત મનોબળ પણ હોય છે

આત્મા જીવનશકિત ધારણ કરવાના ગુણને લીધે જીવ કહેવાય છે. તેથી જ જૈનન મહર્ષિઓએ તેની વ્યાખ્યા કરતા જણાવ્યુ છે કે 'जीवितवान्, जीवति, जीविष्यतीति जीव ! -જે જીવનવાળો છે, જીવે છે અને જીવશે તે જીવ જાણવો'

જન્મ એટલે જીવનની શરૂઆત અને મરણ એટલે જીવનનો અત, એમ માનીને આપણે સઘળો વ્યવહાર ચલાવીએ છીએ, પણ તર્કની કસોટી પર એ ટકી શકે તેમ નથી 'જો જન્મ એ જ જીવનની શરૂઆત હોય તો બધાં બાળકો સરખા કેમ નહિ? દરેકનુ વ્યક્તિત્વ ભિન્ન શા માટે?' એ પ્રશ્ન આપણી સમક્ષ ખડો થાય છે તેનો ગભીર વિચાર કરતા એ નિર્ણય પર આવવુ પડે છે કે 'દરેક બાળક જન્મતી વખતે પોતાની સાથે સસ્કારની કેટલીક મૂડી લેતું આવે છે'

'સસ્કારની આ મૂડી તેને કયાથી પ્રાપ્ત થઈ?' તેના ઉત્તરમા આપણે ભૂતકાલીન જીવન તરફ અગુલિનિર્દેશ કરવો પડે છે, અર્થાત ભૂતકાળમા જે જીવન જીવાયુ, તેમાથી સસ્કારની મૂડી એકઠી થઈ અને તે નવા જન્મ વખતે સાથે આવી

'ભૂતકાલીન જીવન કયારે શરુ થયું?' તેનો જવાબ કોઈ આકડાથી માગે તો આપી શકાય એવો નથી, કારણ કે તે માટે વર્ષો કે સદીઓની જે સખ્યા દર્શાવવામા

આવે, તેની પહેલા શું હતું? એ પ્રશ્ન ઊભો જ રહેશે અને ભૂતકાલમા કોઈ પણ વખતે જીવન એકાએક શરુ થઈ ગયુ એમ માનવું એ કારણકાર્યના સ્થાપિત નિયમનો સ્પષ્ટ ભગ છે, એટલે એ જીવનની આદિ નથી, એમ માનવું જ ઉચિત છે જેમણે સમયની મર્યાદા બાંધીને જીવનની શરૂઆત સમજાવવાના પ્રયાગો કર્યા છે, તેમને પણ મૂળ તત્ત્વ અનાદિ જ લેવુ પડયુ છે, તો જીવનને પોતાને જ અનાદિ શા માટે ન માનવુ ?

જેમ જીવનનો પ્રવાહ ભૂતકાળમાથી વર્તમાનકાળમા આવ્યો, તેમ વર્તમાનકાળમાથી ભવિષ્યકાળમા જાય છે અને મૃત્યુ પછી પણ તે ચાલુ જ રહે છે, એટલે મૃત્યુ એ અવસ્થાનું રૂપાતર માત્ર છે, જીવનનો અત નથી

ભગવદ્‌ગીતાનો નિમ્ન શ્લોક પણ આ મતને પુષ્ટિ આપે છે

> वासासि जीर्णानि यथा विहाय
> नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।
> तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
> न्यन्यानि सयाति नवानि देही॥

'જેમ મનુષ્ય જૂના વસ્ત્રો ત્યજી નવા વસ્ત્રો ધારણ કરે છે, તેમ દેહધારી આત્મા જૂના શરીરો ત્યજી બીજા નવા શરીરો ધારણ કરે છે' તાત્પર્ય કે તેમા જીવનનો જે મૂળ પ્રવાહ છે તે બીજા સ્વરૂપે ચાલુ રહે છે

આ સિદ્ધાતને 'પુનર્જન્મનો સિદ્ધાત' કહેવામા આવે છે અને તેને શ્રુતિ, યુક્તિ તથા અનુભૂતિ એ ત્રણેનો પ્રબળ

ટેકો છે ભારતનું કોઈ પણ આસ્તિક દર્શન એવું નથી કે જે આ સિદ્ધાન્તને માન્ય રાખતું ન હોય થિયોસોફીના પ્રખર પ્રચારક ડૉ એની બેસન્ટે રીઇન્કારનેશન (*Reincarnation*) નામનું એક સુંદર પુસ્તક પ્રકટ કરીને પુનર્જન્મ નહિ માનનારાઓની ભ્રમણા ભાગી નાખી છે

આ જગતમા એવા અનેક મનુષ્યો જોવામા આવ્યા છે કે જે પોતાનો પૂર્વભવ કહી શકે અને તેમા શી શી ઘટનાઓ બની હતી, તેનું આબાદ વર્ણન કરી શકે વર્તમાનકાળમા પણ આવા પુરુષોના વર્ણન સમયે સમયે વર્તમાનપત્રોમા છપાતા રહે છે અને તેમાના કેટલાક વર્ણનો આમારા જોવામા આવ્યા છે

'આત્મા આ રીતે પુનર્જન્મ શા માટે ધારણ કરે છે?' તેનો ઉત્તર એ છે કે તેણે ભૂતકાળમા તેમ જ વર્તમાનકાળમા જે જે કર્મો કર્યા છે, તેનું ફળ ભોગવવાનુ બાકી રહેલું હોવાથી તેને આ રીતે પુનર્જન્મ ધારણ કરવો પડે છે અને ચાર ગતિ તથા ચોરાશી લાખ જીવયોનિ રૂપ સસારમા પરિભ્રમણ કરવુ પડે છે આ રીતે સસારમા પરિભ્રમણ કરી રહેલા આત્માઓને સસારી કહેવામા આવે છે

અહીં કર્મ શબ્દથી ક્રિયા નહિ પણ જડ એવા પુદ્ગલની એક પ્રકારની વર્ગણા સમજવાની છે કે જે મિથ્યાત્વ વગેરે કારણોને લીધે જીવ વડે ગ્રહણ કરાય છે

આ કર્મમા જે આત્માના જ્ઞાનગુણનું આવરણ કરે છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે, જે આત્માના દર્શન ગુણનું આવરણ કરે છે તેને દર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે,

જે આત્માના આનંદઘન સ્વભાવનું આવરણ કરી શાતા-અશાતા ઉપજાવે છે, તેને વેદનીય કર્મ કહેવાય છે, જે આત્માના સમ્યક્ શ્રદ્ધાન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ ગુણનું આવરણ કરી મોહ ઉત્પન્ન કરે છે, તેને મોહનીય કર્મ કહેવાય છે, જેના લીધે આત્માને એક શરીરમાં અમુક સમય સુધી રહેવું પડે છે, તેને આયુકર્મ કહેવાય છે, જેના લીધે આત્મા મૂર્તપણાને પામે અને શુભ-અશુભ ગતિ, શરીર ઇન્દ્રિય વગેરેને ધારણ કરે, તેને નામકર્મ કહેવાય છે, જેના લીધે આત્માને ઊંચા-નીચાપણું પ્રાપ્ત થાય, તેને ગોત્રકર્મ કહેવાય છે અને જેના લીધે આત્માની દાનાદિ લબ્ધિમાં અંતરાય થાય તેને અંતરાયકર્મ કહેવાય છે આ કર્મ સંબંધી અનેક હકીકતો જાણવા જેવી છે, તે છ કર્મગ્રંથો, કર્મપ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહ વગેરે ગ્રંથોમાથી મુમુક્ષુઓએ જોઈ લેવી

સકલ કર્મનો નાશ થતાં જીવ પોતાની સ્વાભાવિક ઊર્ધ્વગતિથી એક જ સમયમાં લોકના અગ્ર ભાગ પર આવેલી સિદ્ધશિલામાં પહોંચી જાય છે આ રીતે કર્મ બંધનમાંથી મુક્તિ મેળવનાર આત્માઓને મુક્તાત્મા કે સિદ્ધ કહેવામાં આવે છે

આપણે મુક્તિ, મોક્ષ, સિદ્ધિ, શિવગતિ, નિર્વાણ, નિઃશ્રેયસ્, અજરામરાવસ્થા, પરમપદ વગેરે શબ્દો શાસ્ત્રોમાં વારંવાર વપરાયેલા જોઈએ છીએ, તે આત્માની આ અવસ્થાનું સૂચન કરે છે

ઉપર ચાર-ગતિ અને ચોરાસી લાખ જીવયો'

નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે, એટલે તે અગે પણ થોડો ખુલાસો કરી લઈએ

ગતિ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ છે જવાની ક્રિયા તે અહીં એક ભવમાથી બીજા ભવમા જવાના અર્થમા વપરાયેલો છે આવા ભવો ચાર પ્રકારના હોવાથી ગતિ પણ ચાર પ્રકારની માનવામા આવી છે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ દેવગતિને સ્વર્ગ પણ કહેવામાં આવે છે

જીવોને ઉત્પન્ન થવાના સ્થાનો અસખ્ય છે, પરતુ જેના સ્પર્શ, રસ, ગધ અને વર્ણ સમાન હોય, તેવાં બધા સ્થાનોની એક યોનિ ગણવામા આવે છે એ રીતે આ યોનિઓની સખ્યા ૮૪ લાખ છે જીવ તે યોનિમા આવીને ત્યાના પુદ્ગલ ગ્રહણ કરી નવું શરીર રચે છે તે આ પ્રમાણે —

(૧) પૃથ્વીકાય એટલે પૃથ્વી એજ જેનુ શરીર બનવાનુ છે, તેની યોનિ ૭ લાખ

(૨) અપ્કાય એટલે પાણી એ જ જેનુ શરીર બનવાનુ છે, તેની યોનિ ૭ લાખ

(૩) તેજસ્કાય એટલે અગ્નિ એજ જેનુ શરીર બનવાનુ છે, તેની યોનિ ૭ લાખ

(૪) વાયુકાય એટલે વાયુ એજ જેનુ શરીર બનવાનુ છે, તેની યોનિ ૭ લાખ

(૫) પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય એટલે જેમા ફળ, ફૂલ, છાલ, લાકડા, મૂળ, પાદડા અને બીજ એ દરેક જેનુ સ્વતત્ર શરીર બનવાનુ છે, તેની યોનિ ૧૦ લાખ

(૬) સાધારણ વનસ્પતિકાય એટલે જેનું એકેક શરીર અનંત જીવોનું હોય છે, એવું શરીર જેનું બનવાનું છે, તેની યોનિ ૧૪ લાખ

આ પાંચે કાયના જીવો સ્થાવર કહેવાય છે, કારણ કે તે પોતાની જાતે હલન ચલન કરી શકતા નથી

| | | |
|---|---|---|
| (૭) બે ઇંદ્રિયવાળા શરીરની | યોનિ | ૨ લાખ |
| (૮) ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા શરીરની | યોનિ | ૨ લાખ |
| (૯) ચાર ઇંદ્રિયવાળા શરીરની | યોનિ | ૨ લાખ |
| (૧૦) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયવાળા શરીરની | યોનિ | ૪ લાખ |

બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય અને ચઉરિંદ્રિયનો સમાવેશ ગતિની દૃષ્ટિએ તિર્યંચમાં થાય છે

| | | |
|---|---|---|
| (૧૧) દેવના શરીરની | યોનિ | ૪ લાખ |
| (૧૨) નારકીના શરીરની | યોનિ | ૪ લાખ |
| (૧૩) મનુષ્યના શરીરની | યોનિ | ૧૪ લાખ. |

આ રીતે યોનિની કુલ સંખ્યા ૮૪ લાખની થાય છે. વૈદિક ધર્મમાં પણ યોનિની સંખ્યા ૮૪ લાખની માનવામાં આવી છે, પણ તેની ગણના જુદી રીતે થાય છે

આત્મા એક શરીર છોડીને બીજુ શરીર ધારણ કરે ત્યારે ભાવી જીવનયાત્રાના નિર્વાહ માટે પોતાના નવીન જન્મક્ષેત્રમાં એક સાથે પૌદ્ગલિક સામગ્રીનો સંગ્રહ કરવા લાગે છે[૧], તેમાંથી શરીરની રચના થાય છે[૨], ઇં[illegible] નિર્માણ થાય છે[૩], શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાની શક્તિ [illegible] ભાષાની [illegible] થાય છે[૫] અને [illegible]

ઉત્પન્ન થાય છે[૬] આ છ શક્તિઓ પૌદ્ગલિક શક્તિની પૂર્ણતા કરનારી હોવાથી જૈન મહર્ષિઓએ તેને છ પર્યાપ્તિની સંજ્ઞા આપેલી છે

સ્વામી અભેદાનંદે 'Life beyond death-મૃત્યુ પછીનુ જીવન' એ નામના પુસ્તકમા આ વિષયનુ જે વર્ણન કર્યું છે, તે જૈન મહર્ષિઓના પ્રતિપાદનની નજીક છે તેઓ જણાવે છે કે 'The soul after dwelling in one body for a certain length of time leaves it at the time of death and enters into another body, in order to gain experience and knowledge in those lives or to reap the results of the works of previous lives It may enter into a human form or into an animal form The doers or souls that have performed good deeds will enter a human form or angelic forms but the doers that have performed wicked deeds will appear in animal forms and after remaining there for some time may take any other form according to their deeds Thus there is a revolution of the soul from body to body The souls are bound to reap the natural consequences of their deeds and misdeeds and enjoy or suffer by coming in bodies either animal or human '

અર્થાત્ 'કેટલોક સમય એક શરીરમા રહ્યા પછી આ આત્મા નવુ જ્ઞાન કે નવો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે અથવા

પોતાના પૂર્વ જન્મોમા કરેલા કર્મોનુ ફળ ભોગવવા માટે મૃત્યુ પામીને બીજા શરીરમા પ્રવેશ કરે છે અને મનુષ્ય શરીર કે પશુ-શરીર ધારણ કરે છે જે આત્માઓએ શુભ કર્મો કર્યા છે, તેઓ યા તો માનવશરીર ધારણ કરે છે, અથવા દેવતાઓનુ શરીર ધારણ કરે છે અને જે આત્માઓએ અશુભ કર્મો કર્યા છે, તેઓ પશુશરીર ધારણ કરે છે આ શરીરોમા કેટલાક દિવસો સુધી નિવાસ કર્યા બાદ તેઓ પોતાના કર્મ અનુસાર પુન બીજા શરીરને ધારણ કરે છે આ રીતે આત્મા એક શરીરમાથી બીજા શરીરમા પરિભ્રમણ કરે છે આત્માઓને પોતાના શુભાશુભ કર્મોનુ ફળ ભોગવવા માટે નવા નવા શરીરો ધારણ કરવા જ પડશે.'

અહીં એટલુ ધ્યાનમા રાખવુ જરૂરી છે કે જૈન ધર્મની માન્યતા અનુસાર જીવ નવા જન્મમા નવા શરીરમાં પ્રવેશ કરતો નથી, પરતુ આહારના પુદ્ગલ લઈ નવુ શરીર રચે છે

### ૩-મનુષ્યભવની દુર્લભતા

દેવગતિમા સુખનુ પ્રમાણ અધિક [illegible] છે, [illegible] મુક્તિ, મોક્ષ કે પરમપદની પ્રાપ્તિ તો [illegible] જ કરી શકાય છે, એટલે મનુષ્યભવને [illegible] આવ્યો છે પરતુ આ મનુષ્યભવની [illegible] તે અગે જૈન મહર્ષિઓ જણાવે છે કે—

જેમ માટીખાણમા રહેલુ [illegible] કે મલિન અવસ્થામા હોય છે, તેમ [illegible]

પ્રારભમા ઘણા મલિન કર્મોથી ખરડાયેલો હોય છે અને તે સૂક્ષ્મ નિગોદમા અનતકાળ સુધી પરિભ્રમણ કરે છે અહીં અસખ્યાતમા ભાગ જેટલા દેહમાનવાળા અનત જીવોનુ એક જ શરીર હોય છે અને એક શ્વાસોચ્છ્વાસ જેટલા સમયમા ૧૭ થી ૧૮ ભવો થાય છે આ સ્થિતિમા તેને કેટલુ કષ્ટ ભોગવવુ પડતુ હશે ? તેનો વિચાર કરો

આ કષ્ટ ભોગવતા કર્મનો ભાર કઈક હળવો થાય છે, ત્યારે આત્મા બાદર નિગોદ, પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેજસ્કાય તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમા અસખ્યાત કાળ સુધી જન્મ મરણ કરતો અનેક પ્રકારની યાતનાઓ ભોગવે છે એમ કરતા કર્મનો ભાર કઈક હળવો થાય ત્યારે બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે આ કીટજીવનમા પણ તે ઘણું કષ્ટ ભોગવીને કર્મનો ભાર કઈક હળવો કરે છે, ત્યારે પચેદ્રિયપણુ પામે છે તેમા પણ ભયકર દુ ખોથી ભરેલા નારક તથા તિર્યચના અસખ્યાત ભવો કર્યા પછી મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થાય છે એટલે મનુષ્યપણુ ઘણા ઘણા કાળે અને ઘણા કષ્ટે પ્રાપ્ત થાય છે

મનુષ્યભવની દુર્લભતા સમજાવવા માટે જૈન મહર્ષિઓએ દશ દષ્ટાતો આપ્યા છે, તે પણ દરેક પાઠકે બરાબર વિચારવા જેવા છે

**૧—ચૂલાનુ દષ્ટાત**—ચક્રવર્તી રાજા છ ખડ ધરતીનો ધણી હોય છે તેના રાજ્યમાં કેટલા ચૂલા હોય ? પ્રથમ ચક્રવર્તીના ચૂલે જમવાનુ હોય અને પછી દરેક ચૂલે જમવાનું હોય તો ચક્રવર્તીના ચૂલે ફરી જમવાનુ ક્યારે મળે ?

૨-પાસાનું દૃષ્ટાંત—કોઇ રમતમા કળવાળા પાસાનો ઉપયોગ કરીને એક માણસનુ બધુ ધન પડાવી લીધું હોય અને ફરીને માણસને પાસાની રમત રમીને તે ધન પાછુ મેળવવુ હોય તો કયારે મળે ?

૩-ધાન્યનું દૃષ્ટાત—લાખો મણ ધાન્યના ઢગલામા થોડા સરસવના દાણા ભેળવ્યા હોય અને તે પાછા મેળવવા મથીએ તો ક્યારે મળી રહે ?

૪-જુગારનુ દૃષ્ટાત—એક રાજમહેલને ૧૦૦૮ સ્થભો હોય અને તે દરેક સ્થભને ૧૦૮ હાસ હોય અને તે દરેક હાસને જુગારમા જિતવાથી જ રાજ્ય મળે તેમ હોય તો એ રાજ્ય કયારે મળે ?

૫-રત્નનુ દૃષ્ટાત—સાગરમા સફર કરતા પોતાની પાસે રહેલા રત્નો અગાધ જળમા ડુબી ગયા હોય તો શોધ કરતા એ રત્નો પાછા કયારે મળે ?

૬-સ્વપ્નનું દૃષ્ટાત—રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરાવે એવુ શુભ સ્વપ્ન આવ્યુ હોય અને તેથી રાજ્યની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, એવું સ્વપ્ન લાવવાનો બીજો મનુષ્ય પ્રયત્ન કરે તો એવુ સ્વપ્ન કયારે આવે ?

૭-ચક્રનુ દૃષ્ટાત—ચક્ર એટલે રાધાવેધા સ્થભના મથાળે યત્રપ્રયોગથી એક પૂતળી ચકર ચકર ફરતી હોય, તેનું નામ રાધા સ્થભની નીચે તેલની કડાઈ ઉકળતી હોય, સ્થભના મધ્યભાગમા ત્રાજવુ હોય અને તે ત્રાજવામા ઊભા રહીને નીચે કડાઈમા પડતા રાધાનાં પ્રતિબિબના આધારે બાણ મારીને તેની ડાબી આખ વીંધવી

હોય તો ક્યારે વીંધાય ?

૮-ચર્મનુ દષ્ટાંત—અહીં ચર્મ શબ્દથી ચામડા જેવી જાડી થઈ ગયેલી સેવાળ સમજવી કોઈ પૂનમની રાતે તેના પર પવનનો ઝપાટો આવતા તે આઘી-પાછી થઈ ગઈ હોય અને એ રીતે પડેલા આકોરામાથી કોઈ કાચબાએ ચદ્રનુ દર્શન કર્યુ હોય, તેવુ જ ચદ્ર-દર્શન એ કાચબાને પોતાના સગાવહાલાઓને કરાવવુ હોય તો ક્યારે કરાવી શકે? પવનના ઝપાટાથી એજ જગાએ આકોરુ પડવુ અને તે વખતે પૂનમનો જ યોગ હોવો, એ બધુ કેટલુ દુર્લભ છે ?

૯-યુગનુ દષ્ટાંત—યુગ એટલે ધોસરી તે બળદના ખભા પર બરાબર બેસાડવા માટે સમોલ એટલે લાકડાના નાનકડા દડુકાનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે હવે ધોસરી મહાસાગરના એક છેડેથી નાખી હોય અને બીજા છેડેથી સમોલ નાખી હોય તો એ ધોસરીમા સમોલ પેસે ખરી ? અને પેસે તો ક્યારે પેસે ?

૧૦-પરમાણુનુ દષ્ટાંત—એક સ્થભનું અત્યત બારીક ચૂર્ણ કરીને એક ભૂગળીમા ભર્યુ હોય અને કોઈ પર્વતની ટોચ ઉપર ઊભા રહીને તેને ફૂક વડે હવામા ઉડાડવામાં આવ્યુ હોય તો એ ચૂર્ણના બધા પરમાણુ ફરી ક્યારે એકત્ર થાય ?

જો આ બધા પ્રશ્નોનો જવાબ ઘણા કાળે અને ઘણાં કષ્ટે હોય તો મનુષ્યભવ પણ ઘણા કાળે અને કષ્ટે પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે તે અતિ દુર્લભ છે, એમ માનીને આપણો

સઘળો જીવનવ્યવહાર ગોઠવવો જોઈએ, પણ આપણું વર્તન ઘણુ વિચિત્ર છે તેનો ખ્યાલ જૈન મહર્ષિઓએ મધુબિંદુના દૃષ્ટાંતથી આપ્યો છે

## ૪-આપણા વિચિત્ર વર્તન પર મધુબિંદુનું દૃષ્ટાંત

એક મનુષ્ય વૃક્ષની ડાળે લટીકી રહ્યો છે અને ઉપરની ડાળ પર જામેલા મધપૂડામાથી ટપકતા મધના બિંદુઓ ચાટી રહ્યો છે એ મધુબિંદુઓ થોડી થોડી વારે પડે છે, એટલે તેની નજર એ સામે જ મડાઈ રહી છે અને તે આસપાસ જોવાની દરકાર કરતો નથી

જે ડાળને તે લટકી રહ્યો છે, તે ડાળને એક ધોળો ઊદર અને એક કાળો ઊદર કાપી રહેલ છે, એટલે તે ડાળ કોઈ પણ ક્ષણે તૂટી પડશે, એ નક્કી છે વળી જે ડાળ પર તે લટકી રહ્યો છે, તેની નીચે એક મોટો કૂવો છે અને તેમા ચાર સાપ મોઢુ ફાડીને પડેલા છે એટલે ડાળ પડતા એ કૂવામા જ પડવાનો અને પેલા સાપો પૈકી કોઈ પણ એક સાપના મુખમા સપડાઈ જવાનો, એ નિશ્ચિત છે

ખરેખર! સ્થિતિ ઘણી વિષમ છે, પણ તેને એનો જરાયે ખ્યાલ આવતો નથી એવામા એક દેવનુ વિમાન ત્યાથી પસાર થાય છે તેને આ માણસની અતિ કઢંગી હાલત જોઈને દયા આવે છે, એટલે તે પોતાનુ વિમાન વૃક્ષની નજીક થોભાવે છે અને પેલા મનુષ્યને કહે છે કે 'હે ભદ્ર! તારી સ્થિતિ ઘણી વિષમ છે, માટે તું આ વિમાનમા આવી જા, તારે જ્યા જવુ હોય ત્યા તને પહો-

ચાડી દઈશ ' ત્યારે પેલો મનુષ્ય કહે છે કે ' હમણા ઉપરથી મધનુ બિંદુ પડશે તે મને ચાખી લેવા દો પછી તમારી સાથે વિમાનમા આવીશ ' ત્યારે પેલો દેવ કહે છે કે ' આ સાહસ કરવા જેવુ નથી તે મધના ઘણા બિંદુઓ ચાખ્યા છે, માટે જલ્દી કર અને મારા વિમાનમા બેસી જા ' પરતુ પેલો મનુષ્ય મધુબિંદુની લાલચ છોડી શકતો નથી, એટલે દેવ પોતાનુ વિમાન લઈ ચાલ્યો જાય છે અને થોડી વારે વૃક્ષની ડાળ તૂટી પડતા પેલો મનુષ્ય કૂવામા પટકાઈ પડે છે તથા સાપના મુખમા સપડાઈ ભયકર દુ ખનો ભાગી થાય છે

અહીં મનુષ્ય એ આપણે, વૃક્ષ એ ભવ અને ડાળ એ આયુષ્ય એમ સમજવાનુ છે ધોળો ઊદર એ દિવસ છે, અને કાળો ઊદર એ રાત્રિ છે આ દિવસ અને રાત્રિરૂપ બે ઊદરો આયુષ્યરૂપી ડાળને નિરતર કાપી રહ્યા છે, એટલે આપણું આયુષ્ય પ્રતિદિન ઓછુ થતું જાય છે અને તે ગમે ત્યારે પૂરુ થઈ જશે એ નક્કી છે આમ છતા આપણે વિષયભોગરૂપી મધપૂડામાથી ટપકતા સુખનાં થોડા બિંદુઓના મોહમા પડી આ વિષમ પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતા નથી

કૂવો એ સસાર છે અને ચાર સાપ એ ચાર પ્રકારની ગતિ છે જે મનુષ્ય વિષયભોગમા ફસી કર્મ બધનમા સપડાતો થકો પોતાનુ આયુષ્ય પૂર્ણ કરે છે, તે સસારમા રખડવાનો અને નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર ગતિ પૈકી કોઈ પણ ગતિમા જવાનો એ નિશ્ચિત છે.

અહીં જે દેવ આવે છે, એ ગુરુ છે અને વિમાન લાવે છે, તે ધર્મ છે આપણી વિષમ સ્થિતિ જોઈ તેઓ આપણને આ ધર્મ રૂપી વિમાનનો આશ્રય લેવા ઘણુ સમજાવે છે, પણ વિષયસુખની આપણી આસક્તિ છૂટતી નથી, એટલે તેમણે બનાવેલા ધર્મમાર્ગે પ્રયાણ કરી શકતા નથી. એવામા મૃત્યુ આવી પહોચે છે, એટલે આપણે પુનર્જન્મ ધારણ કરી વિધવિધ દુખોના ભાજન થઇએ છીએ

## ૫-સંસારમાં સુખ ક્યા છે?

જૈન મહર્ષિઓએ કહે છે કે 'જન્મ, જરા અને મૃત્યુથી ભરેલા આ સંસારમા પ્રાણીને સુખ ક્યાથી હોય? તેને જે સુખનો અનુભવ થાય છે, તે એક પ્રકારની માયા જાળ છે અને મોહમદિરાના પાનથી ઉત્પન્ન થયેલો એક પ્રકારનો ભ્રમમાત્ર છે

અંગૂઠો ચૂસીને લાળનુ પાન કરતા બાળકોને જેમ માતાનુ સ્તનપાન કરવાનો ભ્રમ થાય છે, તેમ આ સંસાર સુખરહિત હોવા છતા પ્રાણીઓને તેમા સુખનો ભ્રમ થાય છે

બાળપણમા વિવેક હોતો નથી, તે કારણે તેમા અનેક પ્રકારના દુખો સહન કરવા પડે છે, યુવાવસ્થામા કામનો ઉન્માદ હોય છે, તે કારણે તેમા અનેક પ્રકારની વિટંબનાઓ અનુભવવી પડે છે અને વૃદ્ધાવસ્થામા સમસ્ત શરીર જર્જરિત થઈ જાય છે, તેથી ઇંદ્રિયો બલરહિત બની જતા અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ ઝીલવી પડે છે આમ મનુષ્યનુ જીવન સદા ઉપદ્રવવાળુ હોય છે

વળી પ્રાતઃકાલે મલ-મૂત્રની બાધા હોય છે,

મધ્યાહ્નને ભૂખ–તરસની બાધા હોય છે, રાત્રે નિદ્રાની બાધા હોય છે અને બધો વખત ભોગેચ્છાની બાધા હોય છે આમ મનુષ્ય કયારે પણ બાધારહિત હોતો નથી

આ સસારમા જાતિ, કુલ કે સ્થાનનુ અભિમાન પણ લઈ શકાય એવુ નથી કારણ કે—

न सा जाई न सा जोणी, न त ठाणं न त कुल ।
न जाया न मुया जत्थ, सव्वे जीवा अणतसो ॥

આ લોકમા એવી કોઈ જાતિ નથી, એવી કોઈ યોનિ નથી, એવુ કોઈ સ્થાન નથી અને એવુ કોઈ કુલ નથી કે જ્યા સર્વ જીવો અનતી વાર જન્મ્યા અને મર્યા ન હોય

તે જ રીતે સસારની જે ઘટમાળ ચાલી રહી છે, તે પણ સુખ ઉપજાવે તેવી નથી તેનુ વર્ણન ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈના શબ્દોમા સાભળો તેઓ કહે છે કે—

(ઝુલણા)

તનુ કાચા તણો તાણો સસાર છે,
સાધીએ સાત ત્યા તેર તૂટે,
શરીર આરોગ્ય તો યોગ્ય સ્રી હોય નહિ,
યોગ્ય સ્રી હોય ખોરાક ખૂટે
હોય ખોરાક ન હોય સતાન ઉર,
હોય સતાન રિપુ લાજ લૂટે,
કોઈ જો શત્રુ નહિ હોય દલપત કહે,
સમીપ સબધીનુ શરીર છૂટે

આ સંસારનો તાણો કાચા તંતુથી બનેલો છે, એટલે તેના તાર તૂટતા જ રહે છે તેમાં સાત તાર સાધીએ ત્યાં તેર તૂટે એવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે, એટલે તૂટેલા બધા તાર સાંધી શકાય એવી સ્થિતિ નથી

મનુષ્ય શરીરે નીરોગી હોય તો તેને યોગ્ય સ્ત્રી મળતી નથી અને કદાચ યોગ્ય સ્ત્રી મળે તો અમનચમન કરી શકાય એટલો પૈસો પાસે હોતો નથી કદાચ પૈસો પાસે હોય તો સંતાનની ખોટ હોય છે અને કદાચ સંતાન હોય તો કોઈ શત્રુવટ દાખવી લાજ આબરૂ ઉપર હાથ નાખે છે અને કદાચ કોઈ એ રીતે શત્રુવટ ન કરતો હોય તો જેની સાથે ખાસ મહોબ્બત-માયા હોય એવા સ્વજન-સંબંધીનું મૃત્યુ નીપજે છે અને ઘેરા શોકની છાયા ફરી વળે છે આમ સંસારમા રહેનારને કોઈને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ અવશ્ય હોય છે

સંસારના સગાપણો અને સંબંધોમા પણ રાચવા જેવું નથી, કારણ કે આ જીવ એક વાર પિતા તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, તો બીજી વાર પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા એક વાર માતા તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, તો બીજી વાર પત્ની તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા એક વાર મિત્ર કે સુહૃદ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, તો બીજી વાર શત્રુ કે વૈરી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે આ વિષયમા મહેશ્વરદત્તની કથા સાંભળો, એટલે મોહથી બીડાઈ ગએલા જ્ઞાન-નેત્રો ખુલી જશે.

## ૬–મહેશ્વરદત્તની કથા

ધનધાન્યથી સમૃદ્ધ વિજયપુર નામે નગર હતું. તેમા મહેશ્વરદત્ત નામનો ક્ષત્રિય રહેતો હતો તેને ગાંગિલા નામે રૂપવતી પત્ની હતી આ મહેશ્વરદત્તના માતાપિતા વૃદ્ધ થયા હતા અને ધાર તો ગોવિંદના ગુણ ગાઈ શકે તેમ હતા, પણ તેમા તેમનું ચિત્ત જરા પણ ચોંટતું નહિ

લોકો કહે છે કે 'ઘડપણમાં ગોવિંદના ગુણ ગાઇશું,' પણ જેમણે જુવાનીમા ગોવિંદના ગુણ ગાયા નહિ કે તેમની જોડે સ્નેહ કેળવ્યો નહિ, તે ઘરડે ઘડપણ ગોવિંદના ગુણ શું ગાવાના? મહેશ્વરદત્તના માતાપિતાએ આખી જીંદગી વ્યવહારમા જ વ્યતીત કરી હતી અને અત્યારે પણ વ્યવહાર જ એમના ગળે વળગ્યો હતો 'ધર્મ' નામનો બે શબ્દનો અક્ષર હજી સુધી તેમના કાનમા પ્રવેશ્યો ન હતો અને કદાચ પ્રવેશ્યો હોય તો તે દિમાગ કે દિલ સુધી પહોચ્યો ન હતો એટલે તેમના કુટુબમા માસ અને મદિરા જેવી સર્વથા અભક્ષ્ય અને અપેય વસ્તુનો ઉપયોગ થતો હતો

મહેશ્વરદત્ત મહેનતુ હતો, એટલે સવારથી સાજ સુધી પરિશ્રમ કરીને સહુનું પૂરુ કરતો હતો

હવે એક વખત મહેશ્વરદત્તનો પિતા બિમાર પડયો અને તેનો અત સમય નજીક આવ્યો, એટલે મહેશ્વરદત્તે બે હાથ જોડીને પ્રણામ કરતા કહ્યું કે 'પૂજ્ય પિતાજી! આપ કોઈ પણ જાતની ફીકર-ચિંતા કરશો નહિ હુ બધુ સભાળી લઈશ અત્યારે આપની જે કઈ ઈચ્છા હોય તે

મને જણાવો હુ તે જરૂર પૂરી કરીશ ' ત્યારે પિતાએ કહ્યુ કે ' બેટા ! તું ખૂબ ડાહ્યો અને કામગરો છે વળી વ્યવહારમા ઘણો કુશળ છે, એટલે મને કોઈ જાતની ફીકરચિંતા થતી નથી, છતા બે શબ્દો કહુ છું તે ધ્યાનમા રાખજે હવે સમય ઘણો કઠિન આવી રહ્યો છે, એટલે જોઈ વિચારીને ચાલજે અને જરૂર હોય તેટલો જ ખર્ચ કરજે વળી આપણી ભેંસોની ખાસ સભાળ રાખજે બે તેમને કેટલી મમતાથી ઉછેરી છે, તે તું બરાબર જાણે છે અને એક વાત એ પણ લક્ષમા રાખજે કે આપણા કુટુબમા પિતાનો શ્રાદ્ધદિન આવતા એક પાડાનુ બલિદાન દેવાય છે તેમા કંઈ ભૂલ થાય નહિ '

મહેશ્વરદત્તે આ વાત અગીકાર કરી અને પિતા મૃત્યુ પામ્યો. હવે અંત સમયે પ્રાણીઓની જેવી મતિ હોય છે, તેવી જ પ્રાય ગતિ થાય છે, એટલે મહેશ્વરદત્તનો પિતા મરીને પોતાની જ ભેંસના પેટે પાડારૂપે અવતર્યો

થોડા વખત પછી મહેશ્વરદત્તની માતા પથારીએ પડી અને ઉઠવાનું અશક્ય બન્યુ તે પણ 'મારો પુત્ર' 'મારી વહુ' 'મારુ ઘર' 'મારા ઢોર' 'મારી લાજ આબરૂ' એમ 'મારું-મારું' કરતા મરણ પામી, એટલે શેરીમા કૂતરી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ અને મહેશ્વરદત્તના ઘર ની આસપાસ રહેવા લાગી

મહેશ્વરદત્તે પોતાની શક્તિ મુજબ માતપિતાનું ઉત્તર કાર્ય કર્યું અને જીવનનુ નાવ આગળ હકાર્યું તે ગાંગિલાને ચાહતો હતો અને તેનાથી પોતાનો સસાર સુખી છે એમ માનતો હતો પણ ગાંગિલા વિષયલંપટ હતી અને

તક મળે તો પરપુરુષ સાથે પ્રેમ કરવાનું ચૂકતી નહિ. અત્યાર સુધી સાસુસસરા આગળ હતા અને ઘરમાં તેમની નિરંતર હાજરી રહેતી, એટલે તેની એ વિષયલંપટતાને છૂટો દોર મળ્યો ન હતો, પણ હવે સ્થિતિ જુદી હતી મહેશ્વરદત્તને ધંધાર્થે આખો દિવસ બહાર રહેવું પડતું, એટલે તેને જોઈતી એકાંત મળવા લાગી અને તેની વિષયલંપટતા પોષાવા લાગી શાસ્ત્રકારો કહે છે કે વ્યભિચાર જેવું કોઈ મોટું પાપ નથી, પણ વિષયલુબ્ધ મનુષ્યોને એ વાત ક્યાં સમજાય છે? તેઓ તો પાપમાં જ રચ્યાપચ્યા રહે છે અને તક મળી તો એ પાપનો વિસ્તાર કરવાનું ચૂકતા નથી પરંતુ પાપનો ઘડો આખરે ફૂટે છે અને તેમનું મ્હો કાળું થાય છે

એક વાર મહેશ્વરદત્ત કંઈ કામ પડતાં અચાનક ઘરે આવ્યો, ત્યારે બારણાં બંધ જોયાં આથી તે વહેમમાં પડ્યો અને બારણાંની તડમાંથી અંદર જોવા લાગ્યો ત્યાં એક પુરુષ નજરે પડ્યો એટલે બારણાં ઉઘાડવા હાક મારી ગાંગિલાએ પોતાના યારને સંતાડવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેને સંતાડી શકાય એવું સ્થાન ન હતું, એટલે નિરુપાયે બારણાં ઉઘાડ્યાં અને ભયથી થરથરતી બાજુએ ઊભી રહી

મહેશ્વરદત્તના ક્રોધનો પાર ન હતો તેણે બારણાં ઉઘડતાં જ ગાંગિલાના યાર પર હલ્લો કર્યો અને તેના પર ગડદા-પાટુનો વરસાદ વરસાવ્યો એમ કરતાં એક જોરદાર પાટુ તેના પેડુમાં વાગી, એટલે તેના રામ રમી ગયા, પણ

એ વખતે તેને એવો વિચાર આવ્યો કે 'મારા દુષ્ટ કર્મનું ફળ મેં ભોગવ્યુ તેમા મારનાર પર ક્રોધ શા માટે કરવો ?' આ શુભ વિચારને પરિણામે તે મરીને ગાગિલાની કૂખે પોતાના વીર્યમા જ ઉત્પન્ન થયો

ગાગિલા પણ ગુનેગાર જ હતી, છતા તે મહેશ્વર દત્તના ખોરૂમાથી બચી ગઈ પત્નીની ફજેતી કરતા પોતાની પણ ફજેતી જ થશે એ મહેશ્વરદત્ત બરાબર જાણતો હતો નીતિકારોએ કહ્યુ છે કે 'આયુષ્ય, પૈસો, ઘરનુ છિદ્ર, મંત્ર, દવા, કામક્રીડા, દીધેલુ દાન, મળેલુ સન્માન અને થયેલુ અપમાન બુદ્ધિમાન પુરુષે ગુપ્ત રાખવા '

પતિએ પોતાનો દોષ જોવા છતા શિક્ષા ન કરી, એટલે ગાગિલાને પોતાની ભૂલને માટે અંતરથી પશ્ચાત્તાપ થયો અને તે પતિને સારી રીતે ચાહવા લાગી મહેશ્વરદત્ત પણ તેના આ વર્તનથી પ્રસન્ન થયો અને તેને ગર્ભવતી જાણી સારી રીતે સાચવવા લાગ્યો એમ કરતા ગાગિલાએ એક પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો, એટલે મહેશ્વરદત્તના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. કયા સંસારીને પુત્રનુ મુખ જોઇને આનંદ થતો નથી ?

એવામા શ્રાદ્ધના દિવસો આવ્યા, એટલે મહેશ્વરદત્તને પિતાની વાત યાદ આવી અને તેણે એક પાડાની તપાસ કરવા માડી, પણ જોઇએ તેટલી કિમતમાં જોઈએ તેવો પાડો મળ્યો નહિ આખરે ઘરમા રહેલા પાડાનો વધ કરવા નિશ્ચય કર્યો એ નિશ્ચય અનુસાર તેણે શ્રાદ્ધના દિને પાડાનો વધ કરી, તેનુ માસ પકાવ્યુ અને સગાવહા-

લાઓને જમાડવાની તૈયારી કરી. ત્યા પેલી શેરીમા ઉત્પન્ન થયેલી કૂતરી ઘરમા આવી અને એઠા ઠામ ચાટવા લાગી, એટલે મહેશ્વરદત્તે ગુસ્સે થઈને તેનાપર લાકડીનો છૂટો ઘા કર્યો અને પેલી કૂતરીની કમ્મર તૂટી ગઈ પછી તે બૂમો મારતી ત્યાથી બહાર જઈ હાડકા વગેરે ચાટવા લાગી

હવે મહેશ્વરદત્ત સગાવહાલાઓની વાટ જોતો બાર ણામા ઊભો છે ને પુત્રને તેડી ખૂબ વહાલ કરે છે, એવામા એક જ્ઞાની મહાત્મા ત્યાથી પસાર થયા તેમણે આ ઘરમા બનેલો બધો બનાવ પોતાના જ્ઞાનથી જાણીને મસ્તક ધૂણાવ્યુ, તે મહેશ્વરદત્તના જેવામા આવ્યુ, એટલે તેણે વદન કરીને પેલા મહાત્માને પૂછ્યુ કે 'હે મહારાજ' અહી એવું શું જેવામા આવ્યુ કે આપને આ રીતે મસ્તક ધૂણાવવુ પડ્યુ ?'

મહાત્માએ કહ્યુ કે 'વત્સ! એ વાત કહેવા જેવી નથી, છતા તારો આગ્રહ હોય તો કહું ' ત્યારે મહેશ્વરદત્તે એ વાત જાણવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી એટલે મહાત્માએ કહ્યુ કે 'હે વત્સ! આજે તારા પિતાનો શ્રાદ્ધદિન છે અને તે નિમિત્તે તે એક પાડાનો વધ કર્યો છે, પણ તુ જાણે છે ખરો કે એ પાડો કોણ છે?' મહેશ્વરદત્તે કહ્યુ કે 'મને એની ખબર નથી ' ત્યારે મહાત્માએ કહ્યુ કે 'એ બીજો કોઈ નહિ પણ તારો પિતા જ છે મરતી વખતે ઘરમા વાસના રહી જવાથી તે તારે ત્યા જ પાડા રૂપે ઉત્પન્ન થયો હતો '

'આ શબ્દો સાભળતા જ મહેશ્વરદત્તના ખેદનો પાર

રહ્યા નહિ તેણે કહ્યું 'હે પ્રભો ! શું આ સત્ય છે ?' મહાત્માએ કહ્યું કે 'હા, એ વાત તદ્દન સાચી છે, પણ તે એટલેથી જ અટકતી નથી તે થોડીવાર પહેલા એક કૂતરી પર લાકડીનો ઘા કર્યો અને તેની કમર તોડી નાખી, એ તારી માતા હતી તે ઘરમા રહી ગયેલી વાસનાને લીધે શેરીમા કૂતરી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ હતી'

આ શબ્દોએ મહેશ્વરદત્તની હૃદયવ્યથા અનેકગણી વધારી દીધી અને તે માથુ પકડી નીચે બેસી ગયો તે વખતે મહાત્માએ કહ્યુ કે 'હે વત્સ ! જ્યારે તે આ વાત સાભળી જ છે, ત્યારે પૂરી સાભળી લે તું જેને પુત્ર પ્યારથી રમાડી રહ્યો છે, એ તારી પાપિણી મરી ગયેલી તારી સ્ત્રીનો યાર છે છેલ્લી વખતે શુભ વિચાર આવવાથી તે પોતાના જ વીર્યમા મનુષ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થયેલો છે'

આ શબ્દોએ હદ કરી એ જ વખતે સસાર પર વૈરાગ્ય આવ્યો અને તે ઘરનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યો પછી કોઈ સત્પુરુષનું શરણ સ્વીકારી સયમની સાધના કરી અને પોતાનુ જીવન સફળ બનાવ્યુ

ગસારનું આ સ્વરૂપ જાણ્યા પછી કયો સુજ્ઞ પુરુષ એમ કહેશે કે તેમા સુખ છે ?

### ૭–ભોગની નિસારતા

કેટલાક એમ માને છે કે 'ભોગવિલાસ એ જ જીવનની સાર્થકતા છે' એટલે તેને પોતાનું ધ્યેય બનાવે છે અને બને તેટલો ભોગવિલાસ કરે છે પણ તેણે એમનું જીવન તપાસો એટલે ખાતરી થશે કે એ જીવનમા સાર્થકતા

કેટલી છે?

આવા પુરુષો પથારીમાથી ઉઠીને તરત જ ચાહ, કૉફી કે દૂધ પીએ છે, થોડી વારે બીસ્કીટ, બ્રેડ કે ખાખરા-પૂરીનો નાસ્તો કરે છે અને થોડા વખત બાદ ભોજન કરવા બેસી જાય છે, તેમા અનેક જાતની વાનીઓ આરોગે છે, અનેક જાતના શાકભાજી વાપરે છે, નીખી તમતમતી ગરમાગરમ દાળનાં સબડકા ભરે છે, સાથે ચટણી, અથાણુ રાયતા, પાપડ કે ફરસાણનો સ્વાદ પણ લેતા જાય છે, વળી ઉપર ભાત, ઓસામણ કે કઢી ચડાવતા જાય છે અને છેવટે વિવિધ પ્રકારના મુખવાસોનો ઉપયોગ કરે છે, આમ છતા તેમને તૃપ્તિ થતી નથી

તેઓ જમીને ઉઠયા હોય ને થોડી જ વારમા કોઈ ઠેકાણેથી મેવા-મીઠાઈ કે ગરમાગરમ ભજિયા આવી ગયા હોય તો તેમાથી થોડુ પેટમાં પધરાવે છે એવામા આઈસ્ક્રીમની બૂમ પડે તો તેને પણ છોડતા નથી એમ કરતા જ્યારે પેટ પૂરુ તગ થાય ત્યારે તેઓ થોડી વાર આડા પડે છે અને નિદ્રા લઈ લે છે, પરંતુ નિદ્રામાથી નિવૃત્ત થયા કે ચાહ-કૉફીનું સ્મરણ કરે છે પછી થોડી વારે ફ્રુટ-એટલે ફળ ખાવાનો વારો આવે છે કે ફળરસ પીવાનો સમય થાય છે તેમા સંતરા અથવા મોસબીના રસનો પ્યાલો ગટગટાવે છે, અને કાજુ, દ્રાક્ષ, અખરોડ કે બદામ જેવી વસ્તુઓ નજરે પડે તો થોડી આઈ લેવામા જરાયે સંકોચ અનુભવતા નથી

સાયકાલે પણ આવો જ કારભાર ચાલતો હોય છે.

'મને તબિયત બરાબર નથી' 'ખાવાનું ભાવતું નથી' એમ તેઓ બોલતા જાય છે અને રોટલો, રોટલી, ભાખરી પૂરી કે ભાત-ઓસામણ ચરાવતા જાય છે પરંતુ આ પ્રવૃત્તિ આટલેથી જ અટકતી નથી સુવાટાણુ થાય કે તેમને ચાહ-દૂધ યાદ આવે છે ને તેના એકાદ-બે પ્યાલા દીધે ત્યારે જ સૂવાનું ફાવે છે આવાઓને ઘણીવાર સ્વપ્નો પણ ખાવાના જ આવે છે અને બત્રીશ જાતના ભોજન અને તેત્રીશ જાતના શાક ખાવાની અભિલાષા નિરંતર રહ્યા કરે છે

કદાચ સંયોગો અનુકૂળ હોય અને તેમને બત્રીશ જાતના ભોજન અને તેત્રીશ જાતના શાક મળે તો પણ સંતોષ થતો નથી બીજા દિવસનું બ્હાલું વાયું કે પાછી એની એ દશા! ગમે તેવી પીકનીકો કે પાર્ટીઓ ગોઠવવામા આવે કે ગમે તેવા ભવ્ય ભોજન સમારંભો યોજવામાં આવે પણ જીહ્વારસની તૃપ્તિ થતી જ નથી, એ શું સૂચવે છે?

આ પ્રકારનુ જીવન જીવતા કેવું પરિણામ આવે છે, તે પણ જોઇએ થોડા દિવસ થાય છે કે પેટ દુખવાની ફરિયાદ થાય છે, આકડી આવે છે, આફરો ચઢે છે કે દસ્ત ઉપર દસ્ત લાગવા માંડે છે ત્યારે આ મહાશયો ઢીલા પડે છે અને વૈદ્ય, હકીમ કે ડોકટરો માટે દોડાદોડ કરે છે કદાચ વૈદ્ય, હકીમ કે ડોકટર તેમને સભાળીને ચાલવાનુ કહે તો થોડો વખત સભાળી લે છે, પણ પાછા પોતાની મૂળ આદત ઉપર આવી જાય છે એમ કરતા તેમને

સાર, મગજહીણી, જ્વર, ખાસી, દમ, શિર શૂલ, મધુમેહ (ડાયાબીટીસ) રક્તચાપ (બ્લડપ્રેશર) વગેરે રોગો લાગુ પડે છે અને ઘણો વખત પથારીમા પડી રહેવું પડે છે આ વખતે તેમની સ્થિતિ કેવી હોય છે? 'અરેરે!' 'ઓય! ઓય!' 'બાપરે! મરી ગયો' વગેરે ઉદ્ગારો નીકળતા હોય છે અને મને કે કમને વૈદ્યના કડવા ઉકાળા પીવા પડે છે કે ડોક્ટરોની બારીક સોયોના ગોદા ઉપરા ઉપરી ખાવા પડે છે આમ છતા તેમને આરામ મળતો નથી! કાળ કોઈ પણ ક્ષણે આવી પહોચે છે અને તેમના મોઢાની ડાકલી ફાટી રહે છે!

જેઓ પ્યાર–મહોબ્બતમા ફસે છે કે ઈશ્કના દીવાના બને છે, તેમની હાલત પણ આવી જ કઢંગી થાય છે તેમના દિલને કરાર હોતો નથી, તેમના મનને આરામ મળતો નથી પ્રત્યેક પળે પ્રેયસીનો પ્રેમ તેમને સતાવ્યા કરે છે મોજશોખના કારણે જેઓ હવસખોર બને છે, તે વહુ–દીકરીનો ટાળો કરતા નથી, સારુ–ખોટુ જોતા નથી અને બળાત્કાર, વ્યભિચાર તથા ખૂનામરકી સુધી પહોચે છે આ હાલતમા તેમને લાકડીઓના પ્રહાર, તરવારના ઝાટકા કે બન્દુકની ગોળીઓ ખાવી પડે તેમા આશ્ચર્ય નથી આવા મનુષ્યો પર વિષપ્રયોગો પણ થાય છે અને તેમને રીબાઈ રીબાઈને ભૂડા હાલે મરવું પડે છે મોજશોખના કારણે જેઓ વેશ્યાગમન કરે છે, તેમની તિજોરીનું તળિયું તરત દેખાય છે, બાપદાદાની આબરૂ પર મસીનો કૂચડો ફરી વળે છે અને જાલીમ દર્દોના ભોગ થવું પડે છે એ જુદું.

આવા મનુષ્યો ભયંકર પીડા ભોગવતા અને વિવિધ વિલાપો કરતા કાળના કરાળ પન્જામા સપડાઈ જાય છે, ત્યારે કેવું કરુણ દૃશ્ય ખડુ થાય છે ?

આ ઉપરાન્ત મનુષ્ય બીજા પણ જે મોજશોખ કરે છે, તેના પર એક આછો દૃષ્ટિપાત કરી લઈએ કેટલાક મોજની ખાતર–શોખની ખાતર રોજની પચીશ, પચાશ કે સો જેટલી બીડીઓ ફૂંકે છે, તો કેટલાક ચૂંગી, ચલમ કે હોકો પીને લાબા સમય સુધી ધૂમાડા કાઢયા કરે છે કેટલાક શોખની ખાતર ભાગ ઘૂટીને પીએ છે, તો કેટલાક ગાજા–ચરસનો દમ લગાવે છે (આ ગાજે–ચરસ પીનારાઓ ન પીનારને માટે શુ કહે છે, તે ખબર છે ? જિસને ન પી ગાજેકી કલી, ઉસ લડકેસે લડકી ભલી ) પરતુ મનુષ્યનો આ પ્રકારનો શોખ આટલેથી જ અટકતો નથી તે શોખની ખાતર અફીણનુ બધાણ કરે છે અને દારૂ પીને દૈત્યના જેવા ચાળા કરવામા આનદ પામે છે તે શોખની ખાતર કૈફીનની ઠાકરીઓ ખાય છે અને સોમલ જેવા સપૂર્ણ ઝેરી પદાર્થોને પણ છોડતો નથી. આસ્તે આસ્તે કરીને તે એનુ પ્રમાણ વધારતો જાય છે અને તેના જોરે રોજનો અધમણ ખોરાક ઉદરમા ઠાસી દે છે (ગુજરાતનો પ્રખ્યાત બાદશાહ મહમ્મદ બેગડો તેનુ ઉદાહરણ છે ) કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે કે આ બધા વ્યસનોનો આખરી અજામ ઘણો કરુણ આવે છે પૈસો ચપટી વગાડતા ચાલ્યો જાય છે, પુત્ર–પરિવાર પુષ્કળ દુ ખી થાય છે અને પોતે પરાધીનતાની [illegible] એવો સપડાય છે કે ગમે તેટલા –

મારવા છતા તેમાથી છૂટી શકતો નથી

આવી સ્થિતિ જોઈ ને જ જૈન મહર્ષિઓએ કહ્યુ છે કે –

सल्लं कामा विसं कामा कामा आसीविसोवमा।
कामे य पत्थेमाणा अकामा जन्ति दोग्गइं ॥

'કામભોગ શલ્યરૂપ છે, વિષરૂપ છે અને વિષધર સર્પ જેવા ભયકર છે કામ ભોગની લાલસા રાખનારે પ્રાણીઓ તેને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ અતૃપ્ત દશામા એક દિવસ દુર્ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે '

खणमित्तसोक्खा बहु कालदुक्खा,
पगामदुक्खा अणिगामसोक्खा।
संसारमोक्खस्स विपक्खभूया,
खाणी अणत्थाण उ कामभोगा ॥

'કામભોગ ક્ષણ માત્ર સુખ દેનારા છે અને ઘણા કાલ સુધી દુ ખ આપનારા છે તેમા સુખ બહુ થોડુ છે અને દુ ખ ઘણુ વધારે છે તે મોક્ષ સુખના ભયકર શત્રુ છે અને અનર્થોની મોટી ખાણ છે '

जहा किंपागफलाणं, परिणामो न सुंदरो।
एवं भुत्ताण भोगाणं, परिणामो न सुंदरो ॥

'જેમ કિ પાક ફલનુ પરિણામ સુંદર હોતુ નથી, તેમ ભોગવેલા ભોગોનુ પરિણામ સુંદર હોતુ નથી ' કિ પાક ફલ દેખાવમા મનોહર હોય છે, પણ ખાય તેનો તાત્કાલિક પ્રાણ હરે છે, એટલે તેનુ પરિણામ સુંદર નથી એમ કહેલુ

છે ભોગો પણ ભોગવતી વખતે મીઠા લાગે છે પરંતુ પરિણામે કર્મબંધન પ્રાપ્ત થાય છે અને અનેકવિધ દુઃખો ભોગવવા પડે છે, એટલે તેનું પરિણામ સુંદર નથી

## ૯-ધર્મની ઉપાદેયતા

આપણી સામે જીવનના બે માર્ગ રહેલા છે એક ભોગનો અને બીજો યોગનો. તેમાં ભોગમાર્ગને જ્ઞાનીઓએ નિસ્સાર જણાવ્યો છે અને આપણો અનુભવ પણ એવો જ છે બાકી રહ્યો યોગમાર્ગ તેને જ જૈન મહર્ષિઓએ ધર્મ માર્ગ કહ્યો છે અને તેની શતમુખે પ્રશંસા કરી છે તેઓ કહે છે કે—

> ग्मनस्तनगताना क्लेदारोगातुराणा,
> मरणभयहतानां दु:खशोकार्दितानाम् ।
> जगति बहुविधाना व्याकुलाना जनानाम्।
> शरणमशरणाना नित्यमेको हि धर्म ॥

'મેકડો કષ્ટને પામેલા, કલેશ અને રોગથી પીડાતા, મરણના ભયથી હતાશ થયેલા, દુઃખ અને શોકથી રીબાતા, એમ બહુ બહુ રીતે વ્યાકુળ થયેલા આ જગતના અસહાય મનુષ્યોને એક ધર્મ જ નિત્ય શરણભૂત છે'

આ વચનો અક્ષરશઃ સત્ય છે અગાશ તેપન વર્ષના જીવન દરમિયાન અમને તેની પૂરી પ્રતીતિ થયેલી છે અમે એવા અનેક મનુષ્યોને જોયા છે કે જેઓ કોઇ દિવસ ધર્મની વાત સાભળવા પણ તૈયાર ન હતા, પરંતુ તેમના માથે એકાએક આફત ઉતરી પડી અને તેનું

નિવારણ તેમના પ્રભૂત ધનથી, બહોળી લાગવગથી કે વિશિષ્ટ સબધોથી થઈ ન શકયુ, ત્યારે તેમણે કોઈની સલાહ-શીખામણથી ધર્મનુ શરણ લીધુ અને તેઓ ઉકત કષ્ટ કે આફતમાથી મુકત થઈ ગયા

રોગ નિવારણની બાબતમા પણ અમે એવોજ અનુભવ કરેલો છે કોઈ પણ ઔષધ, દવા કે ઉપચારથી જેમનો રોગ રજમાત્ર હઠયો ન હતો, તેવાઓને માત્ર ભગવાનના નામનું રટણ કરવાથી કે સ્તોત્રાદિના સ્મરણથી સારુ થયેલુ છે તેથીજ આપણે ત્યા 'સાચો વૈદ્ય નારાયણ હરિજ છે,' એ ઉકિત પ્રસિદ્ધિમા આવી છે

મરણના ભય વખતે આપણને બીજી કોઈ વસ્તુ સહાયભૂત થઇ શકતી નથી, ત્યારે ધર્મ જ આપણી વારે ધાય છે અને તે જ આપણને સાચુ શરણ આપી શકે છે તે જ રીતે જેઓ વૈભવ કે સપત્તિની ઇચ્છા રાખે છે, તેમને એ વૈભવ કે સપત્તિ પણ ધર્મારાધનથી જ મળે છે કહ્યુ છે કે— ,

निपानमिव मण्डूका, सर पूर्णमिवाण्डजा ।
शुभ कर्माणमायान्ति, विवशा सर्वसम्पद ॥

'જેમ તળાવ ભરેલુ હોય ત્યા દેડકાઓ આવે છે અને સરોવર ભરેલુ હોય ત્યા પક્ષીઓ આવે છે, તેમ જ્યા શુભ કર્મનો સચય હોય અર્થાત્ ધર્મનું આરાધન હોય, ત્યા સર્વ સપત્તિઓ પોતાની મેળે ચાલી આવે છે'

અને એમ પણ કહ્યુ છે કે—

धर्माज्जन्म कुले शरीरपटुता सौभाग्यमायुर्बलं,
धर्मेणैव भवन्ति निर्मलयशो विद्यार्थसम्पत्तय ।
कान्तारान्च महाभयान्च सतत धर्म परित्रायते,
धर्म सम्यगुपासितो भवति हि स्वर्गापवर्गप्रद ॥

'ધર્મના યોગ્ય આરાધનથી ઊંચા કુલમા જન્મ થાય છે, પાચે ઈન્દ્રિયોની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે, સૌભાગ્ય, આયુષ્ય અને બળની પ્રાપ્તિ થાય છે, ધર્મના આરાધનથી જ નિર્મલ યશની તથા વિદ્યા અને અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે જ રીતે ધર્મનુ આરાધન ઘોર જગલમા અને મહાન ભયો ઉપસ્થિત થયે તેના આરાધકનુ રક્ષણ કરે છે ખરે ખર! આવા ધર્મની આરાધના જો સમ્યક્ પ્રકારે કરવામા આવે તો તે સ્વર્ગ અને મોક્ષનુ સુખ આપી શકે છે'

सुखार्थं सर्व भूताना, मता सर्वप्रवृत्तय ।
सुख नास्ति विना धर्मं, तस्माद्धर्मपरो भवेत् ॥

'આ જગત્મા સર્વ પ્રાણીઓની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ સુખને માટે જ થાય છે, એમ તમામ સુજ્ઞ પુરુષોનુ માનવુ છે પરતુ એ સુખ ધર્મ વિના મળી શકતુ નથી, માટે ધર્મ-પરાયણ થવુ'

પ્રશ્ન—ધર્મારાધન ઘણુ કઠિન છે અને તેનુ ફળ કયારે-કેવું મળશે તે જાણી શકાતું નથી, તેનુ કેમ?

ઉત્તર—ધર્મારાધનને જેટલુ કઠિન માની લેવામા આવે છે, તેટલુ એ કઠિન નથી એ તો માનસિક વલણ અને અભ્યાસનો પ્રશ્ન છે જૈન ઘરમા નાના બાળકો પણ નકોરડા ઉપવાસ કરે છે તે ઉપવાસના દિવસે રોજગારનો

શીરો, દૂધ, કેળા વગેરે વાપરનારને કઠિન લાગે એ સ્વાભાવિક છે, પણ જૈન બાળકોને તે એટલા કઠિન લાગતા નથી એ તો હોંશે હોંશે આવા ઉપવાસ કરવા તત્પર બને છે અને ઘણીવાર તેમને વધારે ઉપવાસ કરતા રોકવા પડે છે આનું કારણ એ છે કે તેમને નાનપણથી એ પ્રકારના સસ્કારો મળે છે, માતા-પિતા-ભાઈ-ભગિની-સગાવહાલા એ બધા પણ ઉપવાસ કરતા હોય છે અને જે ગુરુદેવોને તે પરમ પૂજ્ય માને છે, તેમનો ઉપદેશ પણ તેવા જ પ્રકારનો હોય છે બીજી વાત અભ્યાસની છે કોઈ પણ વસ્તુ શરુઆતમા કઠિન લાગે છે, પણ તેનો અભ્યાસ કે મહાવરો પડતા તે ઓછી ને ઓછી કઠિન લાગવા માડે છે અને છેવટે સહજ બની જાય છે તારના દોરડા પર ચાલવાનું કામ કઠિન છે, પણ સતત અભ્યાસ કરનારને તે કેવું સહજ બની જાય છે? જેણે સર્કસના ખેલો જોયા હશે, તેને આ વસ્તુનો તરત ખ્યાલ આવી જશે. નાની નાની છોકરીઓ તારના દોરડા પર સડસડાટ ચાલી જાય છે, એટલુ જ નહિ પણ સવળી-અવળી ચાલે છે, તારને ખૂબ ઝુકાવે છે અને તેના પર ઊભી ઊભી બીજી પણ અનેક ક્રિયાઓ કરે છે ધર્મારાધનની ક્રિયાઓ વિષે પણ આવું જ સમજવાનું છે તેનો અભ્યાસ કે મહાવરો પડે તો એ કઠિન રહેતી નથી, પણ સહજ બની જાય છે

જે વસ્તુ શરૂઆતમા કઠિન લાગતી હોય પણ તેનુ પરિણામ સુખદ હોય તો એને વાસ્તવિક રીતે કઠિનાઈ કહેવાતી નથી ધર્મારાધનનુ પરિણામ સુખદ છે, એટલે

તેની કઠિનાઈઓ એ વાસ્તવિક કઠિનાઈ નથી, પણ સુખ પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે અને એ રીતે સર્વથા આનંદકારક છે

જો જગતની નાની મોટી દરેક ક્રિયા પોતાનું ફળ બતાવે છે, તો ધર્મારાધનની ક્રિયા પોતાનું ફળ કેમ ન બતાવે? એ પણ પોતાનું ફળ બતાવે જ બને.વે વળી ક્રિયા જે પ્રકારની હોય છે, તે પ્રકારનું જ ફળ મળે છે, તો ધર્મારાધનનું ફળ સારું મળવા માટે શંકા શા માટે રાખવી? લીમડો વાવનારને લીંબોળી ખાવા મળે છે અને આંબો વાવનારને કેરી ખાવા મળે છે, એ શું આપણે નરી આંખે નથી જોતા? તો પછી સારી ક્રિયાનું ફળ સારું જ મળશે એવો વિશ્વાસ કેમ ન રાખવો? ફળ ક્યારે મળશે? એ શંકા પણ અસ્થાને જ છે આજે ગોટલી વાવીને કાલે કેરી ખાવાની ઇચ્છા રાખીએ તો એ કેમ બને? એ તો આંબો ઉગે, મોટો થાય, તેને મોર આવે ને તેમાથી ફળ પાકે ત્યારે જ કેરી ખાવાની મળે, એટલે દરેક ક્રિયા સમય થયે પોતાનું ફળ બતાવે છે, તેમ ધર્મારાધનની ક્રિયા પણ યોગ્ય સમયે પોતાનું ફળ બતાવે છે

પ્રશ્ન—બહુ લાંબા વખતે ફળ બતાવે તે શું કામનું?

ઉત્તર—ધર્મારાધનનું ફળ લાંબા વખતે જ મળે છે, એવું નથી તેનું કેટલુંક ફળ તો તાત્કાલિક પણ મળે છે બ્રહ્મચર્ય પાળો એટલે મતિ અને કાંતિ બન્ને સુધરવાની સંયમ પાળો એટલે સંતોષ અને આરોગ્યની પ્રાપ્તિ તરત જ થવાની. તપ કરો એટલે શરીર અને મનની શુદ્ધિનો લાભ સત્વર મળવાનો ·એટલું જ નહિ પણ ભગવત્સ્મરણ,

સ્તુતિ, જપ, મત્રારાધન વગેરેથી નહિ ધારેલાં કાર્યો તરત સિદ્ધ થયાના દાખલાઓ પણ વિપુલ સખ્યામા જોઈ શકાય છે

## ૯–ધર્મ પર થતા આક્ષેપનું નિવારણ

આજે કેટલાક ધર્મના નામથી ભડકી રહ્યા છે, કારણ કે તેમને વારવાર એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે તે એક પ્રકારનુ અફીણ છે, એક પ્રકારનો નશો છે અને તે જેને ચડયો તેનુ આવી બન્યુ એ નશાના પ્રતાપે ખૂનખાર યુદ્ધો થયા છે, અનેકના લોહી રેડાયા છે અને જુદાઈની દિવાલો ઊભી થઇ છે, માટે રાજ્યમાથી, શિક્ષણમાથી, સાહિત્યમાથી તેને ભૂસી નાખવો જોઈએ અને તે માટે પદ્ધતિસરના પ્રયત્નો ચાલુ છે આ વાતાવરણમા કાચી બુદ્ધિના મનુષ્યો ધર્મના નામથી ભડકી જાય, તેમા કાઈ આશ્ચર્ય નથી પરતુ તેમણે જાણવું જોઇએ કે આ તો એક જાતનો પ્રચાર છે અને તે જાણીબૂઝીને જ કરવામા આવે છે બાકી તેમની દલીલોમા કોઈ વજૂદ નથી

આ પ્રચાર કરનારાઓને એમ પૂછવામા આવે કે તમે ધર્મ કોને કહો છો? તો તેઓ સપ્રદાય, ક્રિયાકાડ, અમુક પ્રકારની માન્યતા, આવી આવી વાતો આગળ કરશે, પણ ધર્મ એ સદાચારની શાળા છે, સયમની કોલેજ છે કે ઉત્તમોત્તમ વિચારોને પોષનારી એક મોટી યુનિવર્સિટી છે, એમ કદી પણ કહેશે નહિ એમ કહે તો ખડન થાય શી રીતે? પરતુ આપણા પૂર્વપુરુષોએ ધર્મની જે વ્યાખ્યા કરી છે તે સાભળો અને પછી મનમા નક્કી કરો કે ધર્મ

એક જાતનું અફીણ છે કે અફીણનો નશો ઉતારી દેનારું અમૃત છે? તે વ્યાખ્યા આ રહી

दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून् यस्माद् धारयते पुन ।
धत्ते चैतान् शुभस्थाने, तस્माद्धर्म इति स्मृत ॥

'દુર્ગતિ તરફ જઈ રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરીને તેમને પુન શુભ સ્થાને સ્થાપે છે, અર્થાત્ તેમને સદ્ગતિ તરફ લઈ જાય છે, તેથી તે ધર્મ કહેવાય છે

જે પ્રવૃત્તિ દુર્ગતિમાથી સદ્ગતિમા લઈ જાય, અર્થાત્ પડતીમાથી ચડતી તરફ લઈ જાય, અવનતિમાથી ઉન્નતિ તરફ લઈ જાય અને તેની ટોચ ઉપર મૂકે તેને અફીણ કે નશો કહેવાનુ સાહસ કયો બુદ્ધિમાન પુરુષ કરી શકે? ખૂનખાર યુદ્ધો ધર્મના કારણે થયા નથી, કદાચ યુરોપમા તેમ બન્યું હોય તો પણ ભારતવર્ષમા તેમ બન્યુ નથી. યુદ્ધો તો જર, જમીન અને જોરૂ એ ત્રણ પરના અતિ મોહના કારણે થયા છે, સત્તાના શોખની ખુમારીના કારણે થયા છે ધર્મ તો નિત્ય અહિંસા, સત્ય, ક્ષમા, સહન શીલતા, ઉદારતા અને મૈત્રીના પાઠ પઢાવતો આવ્યો છે ખાસ કરીને જૈન ધર્મે તો એમા આગેવાની ભર્યો ભાગ ભજવ્યો છે, એટલે તેના ઉપર યુદ્ધો જગાડવાનો કે જુદાઈની દિવાલો ઊભો કરવાનો આરોપ કાલ્પનિક છે અને તે બિલકુલ ટકી શકે તેનો નથી

### ૧૦-ધર્મારાધનને જ જીવનનુ ધ્યેય બનાવવુ જોઇએ.

ભોગમાર્ગ નિ સાર છે, અપ્રશસ્ત છે, ત્યાજ્ય છે અને યોગમાર્ગ કે ધર્મમાર્ગ સારભૂત છે, પ્રશસ્ત છે, ઉપાદેય છે,

એનો અર્થ એ થયો કે સુજ્ઞ મનુષ્યે ધર્મારાધનને જ પોતાનું ધ્યેય બનાવવું જોઈએ અને તેને કેન્દ્રમાં રાખીને જ પોતાની બધી પ્રવૃત્તિઓ ગોઠવવી જોઈએ.

હાલ તો ઉમર નાની છે, જુવાની ચાલે છે માટે મોજ શોખ કરી લેવા દો, ધર્મ તો પછી કરીશું, એ વિચાર ડહાપણભરેલો નથી. ઉમર નાની હોય તો પણ મૃત્યુ આવે છે અને જુવાની ચાલી રહી હોય તો પણ કાળનો કુઠારાઘાત થાય છે, માટે ધર્મ તો નિરંતર કરતાં જ રહેવું. કહ્યું છે કે—

बाल एव चरेद्धर्ममनित्यं खलु जीवितम् ।
फलानामिव पक्वानां शश्वत् पतनतो भयम् ॥

'બાલ્યાવસ્થા હોય તો પણ ધર્મ કરતા રહેવું, કારણ કે જીવિત અનિત્ય છે, તેથી પાકી ગયેલાં ફળોની માફક તેને હંમેશાં પડવાનો ભય રહેલો છે.'

सम्पदो जलतरङ्गविलोला, यौवनं त्रिचतुराणि दिनानि ।
शारदाभ्रमिव चञ्चलमायुः, किं धनैः कुरुत धर्ममनिन्द्यम् ॥

'સંપત્તિ જલના તરંગ જેવી અસ્થિર છે. યૌવન ચાર દિનની ચાંદની જેવું છે અને આયુષ્ય શરદ ઋતુનાં વાદળ જેવું ક્ષણિક છે, માટે ધન કમાયે શું થશે? તે માટે પવિત્ર ધર્મનું જ આચરણ કર.'

જેઓ આખું જીવન ધન કમાવામાં જ પૂરું કરે છે, તેમને ઉદ્દેશીને એક જૈન મહર્ષિએ કહ્યું છે કે—

मव समलु कमाइउं, केसउ आविउ भागि ? ।
गाड भरिउ लकुडां, सोखरि दीद्धि आगि ॥

'હે ભાઈ! તું આખી જીંદગી કમાયો, તેમાથી તારા દુઃખમા શું આવ્યું? ગાડું ભરીને લાકડા અને એક ખોખરી હાંડી આગળ, એ જ કે બીજું કાંઈ?'

જે માનવદેહ દ્વારા અક્ષય અનંત મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે એમ છે, એ દેહદ્વારા માત્ર લક્ષ્મી અને અધિકારની પ્રાપ્તિ કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ અને પાછા આપણી જાતને ડાહ્યા માનીએ એ તો મૂર્ખાઈની હદ કહેવાય લાખો રૂપિયાની કિંમતના હીરાને બકરીની ડોકે બાંધનારને કે સવાશેર ગોળ સાટે વેચી મારનારને આપણે ડાહ્યો નથી જ કહેતા

આપણા જીવનની રહેણી કરણી જોઈ ને શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર શું કહે છે? તે બરાબર સાંભળો

બહુ પુણ્ય કેરા પુંજથી શુભ દેહ માનવનો મળ્યો,
તો યે અરે! ભવચક્રનો આંટો નહિ એકે ટળ્યો
લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતા શું વધ્યુ તે તો કહો!
ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચી રહો?

ભવભ્રમણ કરતા ઘણું પુણ્ય એકઠું થયું ત્યારે માનવનો શુભ દેહ મળ્યો પરંતુ તેના દ્વારા એવી કોઈ કરણી કરી નહિ કે જે ભવચક્રના એકાદ આંટાને પણ ઓછો કરે તેના દ્વારા તો લક્ષ્મી અને અધિકાર વધારવાની જ પ્રવૃત્તિ કર્યા કરી અને પરિણામે લક્ષ્મી અને અધિકાર વધ્યા પણ લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતા ખરેખર શું વધ્યું તે જાણો છો?-એથી પાપ વધ્યું અને પરિણામે ભવભ્રમણ વધ્યું, એટલે ભવિષ્યને માટે દુઃખની પરંપરાને નોતરી

ઠહાપણભરેલો વ્યવહાર શી રીતે કહેવો ? મૃત્યુ ડોળા ફાડે છે ત્યા તમારા ટાટિયા ઢીલા પડી જાય છે અને થરથર ધ્રૂજવા લાગો છો પણ એ દ્રવ્યમૃત્યુ છે, જ્યારે ધ્યેયહીન થઈને જીવન જીવવું અને તેમા મલિન વિચારોનું સેવન કરવું એ ભાવમૃત્યુ છે આ ભાવમૃત્યુનુ પરિણામ ઘણુ ભયકર છે છતા તમે એમા ક્ષણે ક્ષણે કેમ રાચી રહ્યા છો ?

કેટલાક કહે છે કે તમે મોક્ષ મોક્ષ શું કરો છો ? એ તો એક જાતની નિષ્ક્રિય અવસ્થા છે, તેથી એમા કોઈ જાતનુ સુખ મળી શકે નહિ માટે અમને આ જીવનમા સુવર્ણ, સુરા અને સુદરીનો ઉપભોગ કરી લેવા દો આ શબ્દો જેને કવિ, લેખક કે સાહિત્યકાર કહી શકાય એવા મનુષ્યો ઉચ્ચારી રહ્યા છે, એટલે તેમને જણાવવા ઇચ્છીએ છીએ કે ધર્મમાર્ગનુ અતિમ ધ્યેય સિદ્ધાવસ્થા છે

આ અવસ્થામા જે નિરતિશય સુખ રહેલુ છે, તેની વાસ્તવિક કલ્પના કેવળ બુદ્ધિથી આવી શકે તેમ નથી જેમ કૂવામા રહેલો દેડકો ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવા છતા મહાસાગરની વિશાળતાને કલ્પી શકતો નથી, જેમ એક અરણ્યવાસી બહુ બહુ પ્રયત્ન કરવા છતા સસ્કૃત સમાજનાં સુખ-સાધનોની કલ્પના કરી શકતો નથી, અથવા તો નિત્ય કાગ, કોદ્રવા કે કુશકાનુ ભોજન કરનારો દરિદ્ર પુરુષ ગમે તેટલી કલ્પનાઓ દોડાવવા છતા ચક્રવર્તીના ભોજનનો વાસ્તવિક ખ્યાલ લાવી શકતો નથી, તેમ વિષયની આકાંક્ષાથી ઉત્પન્ન થતા સુખરૂપી ખાબોચિયામા ડૂબેલા જીવો સિદ્ધાવસ્થાની સુખસપત્તિનો ખ્યાલ કરી શકતા નથી આ

સંસારનું કોઈ પણ સુખ એ સુખની અંશ માત્ર પણ બરોબરી કરી શકે તેવું નથી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં જણાવ્યું છે કે—

नवि अत्थि माणुसाणं, तं सुक्खं नेय सव्वदेवाणं ।
जं सिद्धाण सुक्खं, अव्वाबाहं उवगयाण ॥ ९८० ॥

'તે સુખ મનુષ્યોને નથી કે સર્વ દેવોને પણ નથી કે જે સુખ અવ્યાબાધ સ્થિતિને પામેલા સિદ્ધોને છે '

વળી તેમણે જણાવ્યું છે કે—

सुरगणसुहं समत्तं, सव्वद्धा पिंडिअं अणंतगुणं ।
न य पावइ मुत्तिसुहं, णंताहि वि वग्गवग्गूहिं ॥९८१॥

"દેવોના સર્વકાલના એકઠાં કરેલાં સમસ્ત સુખને અનંતગણું કરવામાં આવે, અને તેને અનંતવાર વર્ગના વર્ગથી ગુણવામાં આવે, તો પણ તે સુખ મુક્તિ સુખની બરોબર થઈ શકતું નથી "

સિદ્ધાવસ્થામાં જન્મ નથી, જરા નથી અને મરણ પણ નથી, તેથી તેમાં ભય, શોક કે કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ નથી, પરંતુ ત્યાં અનંત અનંત સુખની સ્થિતિ વ્યાપી રહી છે અને એ સ્થિતિ કાલથી બદ્ધ નથી, એટલે કે તે અનંત કાલ સુધી તેવી ને તેવી જ રહેવાની છે આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવી એ પ્રત્યેક ભવ્ય આત્માનું અંતિમ લક્ષ્ય છે, તેથી આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો અને સાધુઓની સઘળી સાધના તેના માટે જ હોય છે અરિહંત તો પણ જ્યારે દીક્ષા લે છે, ત્યારે 'नमो सिद्धाणं' એ પદનો જ ઉચ્ચાર કરીને સામાયિકની

પ્રતિજ્ઞા અંગીકાર કરે છે આ રીતે સિદ્ધ ભગવતો અરિહંતોને પણ માનનીય છે, તો છદ્મસ્થો માટે (અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળાઓ માટે) કહેવું જ શું?

તાત્પર્ય કે સુગ મનુષ્યે મુક્તિ મોક્ષ કે પરમપદને અંતિમ ધ્યેય માનીને તેના એક સાધન તરીકે ધર્મારાધનને પોતાનુ તાત્કાલિક ધ્યેય બનાવવાનું છે

**૧૧-ધ્યેયની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય?**

ધ્યેયની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે સિદ્ધિ કે સફળતા સાપડી ગણાય છે આ સિદ્ધિ માટે જૈન મહર્ષિઓએ પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ અને વિઘ્નજય એ ત્રણ ઉપાયો દર્શાવેલા છે તેમા પ્રણિધાનનો અર્થ છે ધ્યેય પ્રત્યેની એકાગ્રતા, પ્રવૃત્તિનો અર્થ છે ધ્યેયને અનુસરતા કાર્યનો આરભ અને વિઘ્નજયનો અર્થ છે, તેમા આવતા વિઘ્નોને જિતવાની હિમત

ધ્યેયની એકાગ્રતા એટલે ધ્યેયનું ચિંતન, ધ્યેયની વારવાર વિચારણા 'મારે કવિ થવું છે' એ વિચાર વારવાર કરનાર આખરે કવિ થઈ શકે છે. 'મારે વક્તા થવું છે' એ વિચાર વારવાર કરનાર આખરે વક્તા થઈ શકે છે એ જ રીતે કલાકાર, વ્યાપારી, સમાજસેવક, દેશનેતા કે સાધુતાનો નિરતર વિચાર કરનાર છેવટે તે તે અવસ્થા પામી શકે છે એના ઉદાહરણોનો જગતમા તોટો નથી પરતુ આપણી કમનશીબી એ છે કે આપણે જીવનનું ધ્યેય જ સમજ્યા નથી એ સમજાય પણ શી રીતે? જીવનની ચાલુ ઘરેડમા એવા અટવાઈ ગયા છીએ કે આખો દિવસ ધમાલમા જ વ્યતીત થાય છે અને કદી થોડો સમય મળે તો તેમા

આરામ લેવાની કે પ્રમોદ કરવાની ભાવના પ્રકટે છે, એટલે કોઈ નાટક, સીનેમા, સંગીતસમારંભ, નાચરંગનો જલસો કે ચતુરંગી ક્રિકેટ મેચનો રંગ જામ્યો હોય ત્યાં પહોંચી જવાનું દિલ થાય છે, પરંતુ થોડીવાર એકાંતમાં બેસીને જીવન પર, જીવનના ધ્યેય પર વિચાર કરવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવતી નથી

જે મનુષ્ય પોતાનું ધ્યેય કે ગંતવ્યસ્થાન જાણતો નથી તે ક્યાં જવાનો ? એક વાર મુંબઈના સેન્ટ્રલ સ્ટેશન ઉપર અમે એવા માણસને જોયો હતો કે જે પ્રવાસીઓની હારમાં ઊભો રહીને પોતાનો વારો આવતાં ટીકીટ-માસ્તર આગળ ટીકીટ માગવા લાગ્યો હતો, પણ સ્ટેશનનું નામ બોલ્યો નહતો તેને ટીકીટ-માસ્તરે કહ્યું કે 'ક્યાંની ટીકીટ જોઈએ છે તે જલ્દી બોલો' ત્યારે તે માણસ માથું ખજવાળવા લાગ્યો, પણ કોઈ ચોક્કસ સ્ટેશનનું નામ બોલી શક્યો નહિ ટીકીટ-માસ્તરે તેને ફરીથી કહ્યું કે 'મીસ્ટર ! ક્યા સ્ટેશનની ટીકીટ જોઈએ છે, તેનું જલ્દી નામ આપો ' ત્યારે પેલાએ કહ્યું કે ગમે 'તે સ્ટેશનની ટીકીટ આપો ' અને ટીકીટ-માસ્તરનો મિજાજ ઉછળી આવ્યો તેણે જોરથી કહ્યું 'યૂ ફુલ ! ગેટ આઉટ !' એટલે 'અરે ! મૂર્ખ ! તું અહીંથી દૂર થા !' અને બધા મનુષ્યોના ખડખડાટ હાસ્યની વચ્ચે પેલો મનુષ્ય ત્યાંથી ચાલતો થયો

પોતાનું ગંતવ્યસ્થાન કે ધ્યેય ન જાણવું એ સ્થિતિ જો ખરેખર હાસ્યાસ્પદ જ હોય તો આપણી સ્થિતિ ... સ્પદ જ છે આપણે જીવન અંગે વિધવિધ ...

કરીએ છીએ, પણ તે શું ધ્યેયથી કરીએ છીએ તે જાણતા નથી જો જીવીને દિવસો જ પૂરા કરવાના હોય તો એવું કાગડા-કૂતરા પણ ક્યા નથી કરતા? મનુષ્ય તરીકે આ પ્રમાણે જીવવું આપણને હરગીઝ શોભા આપતુ નથી

જ્યા પહેલા ઉપાય કે પહેલા પગથિયાની આ સ્થિતિ છે, ત્યા બીજા અને ત્રીજા ઉપાયની વાત શી કરવી? તાત્પર્ય કે અત્યારે આપણુ મુખ્ય કર્તવ્ય એ છે કે જીવનનું ધ્યેય બરાબર સમજી લેવુ અને તેના પર વારવાર વિચાર કરીને તેને દૃઢ કરવું

### ૧૨-વિચારશક્તિનુ મહત્ત્વ

મનુષ્ય, માનવ, મનુજ એ શબ્દોમા એક યા બીજા પ્રકારે મન્ ધાતુનો પ્રયોગ થયેલો છે અને અંગ્રેજી ભાષામા પણ મનુષ્યને માટે મેન્ (Man) શબ્દ વપરાયેલો છે, એટલે મનન કરનારુ-વિચાર કરનારુ પ્રાણી તે જ મનુષ્ય એમ સમજવાનુ છે પરંતુ ઘણા મનુષ્યો પોતાની આ વિશેષતા ભૂલી ગયા છે અને 'વિચારથી શું થાય?' એવો પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા છે અમે તેમને જણાવવા ઈચ્છીએ છીએ કે વિચારથી સર્વ કઈ થઈ શકે છે, કારણ કે સર્વ ક્રિયાઓનુ મૂળ વિચારમા જ રહેલુ છે જમીન પર ખેતી થઈ, બાગબગીચા બન્યા, મદિર અને મહેલો રચાયા, તે બધુ વિચારથી જ થયુ દરિયામા વહાણો દોડવા લાગ્યા, સ્ટીમરો સફર કરવા લાગી અને જલકિશ્તીઓ પાણીની ભીતરમા પેસીને ગુપ્ત પ્રવાસ કરવા લાગી, એ પણ વિચારથી જ થયુ વળી આકાશમા બલૂનો ઉડવા લાગ્યા,

વિમાનો ઝડપી મુસાફરી કરવા લાગ્યા તથા સ્પુતનિકો અને ચાલચંદ્રો નિમિષમાત્રમા સેકડો માઈલનુ અતર કાપવા લાગ્યા એ પણ વિચારથી જ થયુ તેમજ નિબંધ, વાર્તા અને વિવેચનો, ગીત, ગરબા અને કાવ્યો, નૃત્ય, નાટકો અને ફીલ્મો તથા વિવિધ પ્રકારના વાદો અને સિદ્ધાન્તો એ પણ વિચારની જ પરિણતિઓ છે

અમારા જીવનમાં અમે વિચારનો ચમત્કાર અનેક વાર નિહાળ્યો છે તેમાના એક બે દષ્ટાંતો અહી રજૂ કરવા ઇચ્છીએ છીએ સને ૧૯૨૮ થી ૧૯૩૦ સુધી અમે અમદાવાદના શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ વિદ્યાલયમા મુખ્ય અધ્યાપક હતા, ત્યારે ગુજરાતી, ચિત્રકામ અને ધાર્મિક વિષયોનુ શિક્ષણ આપતા હતા તે વખતે એક વાર પ્રાથમિક ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે 'અભયકુમારની વાત કોણ જાણે છે ?' ઉત્તરમા એક પણ હાથ ઊંચો થયો નહિ ફરી અમે પ્રશ્ન કર્યો કે 'ધન્નાશાલિભદ્રની વાત કોણ જાણે છે ?' પરતુ તેનો ઉત્તર પણ એવોજ મળ્યો તે વખતે અમારા મનમા એક વિચાર સ્ફુર્યો કે જો આ વિદ્યાર્થીઓને સરળ ભાષામા આપણી કથા-વાર્તાઓ આપીએ તો જરૂર તેઓ રસપૂર્વક વાચે અને આપણો મહામૂલો વારસો સચવાઈ રહે એ વખતે અમે એક પણ પુસ્તક લખ્યુ ન હતું, છાપખાનુ જોયુ ન હતુ કે પ્રકાશનની વિધિ જાણતા ન હતા પરતુ વિચારની બલિહારી કે ત્યારે અમારી પાસે શ્રી ઋષભદેવ નામનું પુસ્તક લખ્યું તે છપાયુ અને પ્રસિદ્ધ પણ થયુ ત્યારથી બીજા

પુસ્તકો રચવાનો વિચાર આવ્યો અને વીશ પુસ્તકોની એક શ્રેણી તૈયાર થઇ, જે **બાળગ્રંથાવળીની પ્રથમ શ્રેણી** તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી એ વિચારની પરંપરા ચાલુ રહેતા બીજી પણ પાચ શ્રેણીઓનું પ્રકાશન થયુ અને **બાળગ્રંથાવળીના ૧૨૦ પુસ્તકો** રચાયા તેમાથી ભારતવર્ષના મહાપુરુષોની જીવન કથાઓ તથા સૌદર્યસ્થાનોનો પરિચય કરાવવાનો વિચાર ઉદ્‌ભવ્યો અને **વિદ્યાર્થીવાચનમાળાનાં ૨૦૦ પુસ્તકોની** દશ શ્રેણીની યોજના આકાર પામી આમાના ૧૮૦ પુસ્તકોનુ અમે સપાદન કર્યું તથા ૮૧ પુસ્તકો જાતે લખ્યા આ રીતે લેખનની ધારા ચાલતી જ રહી. આજે અમારી નાની મોટી રચનાઓનો આકડો ૨૯૮ સુધી પહોચ્યો છે એક નાનકડા વિચારનું કેટલુ મોટુ પરિણામ?

આ પુસ્તકો રચતી વખતે શ્રીમદ્ રાજચદ્રનુ જીવન લખવાનો પ્રસગ આવ્યો, ત્યારે તેમની અદ્‌ભુત અવધાન-શક્તિએ અમારુ આકર્ષણ કર્યું અને અમને પણ તેમના જેવા શતાવધાની થવાનો વિચાર આવ્યો. એ વિચારનું અમે વારવાર રટણ કર્યું, તેમાથી પ્રવૃત્તિ જન્મી, વચ્ચે વિઘ્નો આવ્યા તેનો જય કર્યો અને છેવટે **શતાવધાની થયા.**

આધુનિક યુગના કેટલાક સમર્થ પુરુષોએ આ વિષયમા જે પ્રયોગો કર્યા છે, તેનો પણ અમે પરિચય મેળવ્યો છે, તેથી જ ભારપૂર્વક કહીએ છીએ કે વિચાર એ કોઈ ફાલતુ કે નકામી વસ્તુ નથી, પણ મહાન ઘટનાઓ રૂપી ઇમારતોને ચણનારી નક્કર ઈંટો છે, એટલે તેનુ આલબન અવશ્ય લેવુ જોઈએ

થાય એ છે, પણ પડિત મહાશયોએ તેનો અર્થ માત્ર ઊભો હોય એ જ કર્યો અને તેથી ગધેડાના ગળે બાઝી 'અહો બાધવ! અહો બાધવ!' એમ કહીને બધુપ્રેમ દર્શાવવા લાગ્યા

એવામા ઝડપથી ચાલતો એક ઊટ તેમની સમીપે આવ્યો, તે જોઈ ત્રીજા પડિતે કહ્યુ કે 'ધર્મની ગતિ ત્વરિત હોય છે,' એટલે આ સાક્ષાત્ ધર્મ જણાય છે અને 'ઇષ્ટને ધર્મની સાથે જોડવો' એ શાસ્ત્રનો આદેશ છે, માટે આપણે આ ઇષ્ટ ગધેડાને ઊટની ડોકે બાધવો જોઇએ. જોઇ લો શાસ્ત્રાદેશનો અમલ! એ પડિતોએ ઊટને ઊભો રાખી કોઇ પણ રીતે પેલા ગધેડાને તેની કોટે બાધ્યો અને ત્યાથી તેઓ આગળ ચાલ્યા

એવામા એક નદી આવી તેમા ખાખરાનુ એક પાદડુ તણાતુ જોઈને ચોથા પડિતે કહ્યુ કે 'આવશે વળી જે તે તો, તારશે તમને મદા' એવુ શાસ્ત્રવચન છે, માટે મને તો આ પાદડુ જ તારશે જેઓ આગળપાછળનો સબધ વિચાર્યા વિના શાસ્ત્રવચનોના અર્થ કરે છે, તેમના હાલ આવા જ થાય છે, પછી પેલા પડિતે નદીના પ્રવાહમા ઝપલાવ્યુ અને પાદડાને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ પાદડુ એમ થોડુ જ પકડાય? એ તો પાણીની છાલક લાગતા આઘુ ને આઘુ જવા લાગ્યુ અને પાણી ખૂબ ઊડુ આવતા પડિતજી ડૂબવા લાગ્યા

તે જોઈને એક પડિતે કહ્યુ કે 'અહો! આ તો સર્વનાશનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થયો અને શાસ્ત્રવચન એવું

છે કે જ્યારે સર્વનાશનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે અર્ધું ત્યજી દેનારો પંડિત ગણાય છે માટે ચાલો આપણે એને અર્ધો તજી દઈએ અને અર્ધો ઉપાડી લઈએ ' એટલે તેમણે ડૂબતા પંડિતનું માથું ઉપાડી લીધું ને ધડ જવા દીધું ! આ રીતે ચારમાંથી એક ઓછો થયો, એટલે બાકી ત્રણ રહ્યા

આગળ જતાં એક ગામ આવ્યું, તેમાં આ ત્રણે પંડિતો દાખલ થયા તેમને પંડિત જાણી ગામલોકોએ તેમનો સત્કાર કર્યો અને જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું, તેનો સ્વીકાર કરીને આ ત્રણે પંડિતો જુદા જુદા યજમાનને ત્યાં જમવા ગયા ત્યાં એક યજમાને સુતરફેણી પીરસી તેને દીર્ઘસૂત્રી (લાંબા તાંતણાવાળી) જોતાં જ પંડિતજીને યાદ આવ્યું કે દીર્ઘસૂત્રીપણું અનિષ્ટ છે, માટે આપણે આ મીઠાઈ વાપરવી નહિ આથી તેઓ કંઈ પણ વિશેષ બોલ્યા વિના ઊભા થઈ ગયા બીજા યજમાને ખાખરા પીરસ્યા તેને ખૂબ મોટા જોઈ પંડિતજીને શાસ્ત્રવચનનું સ્મરણ થયું કે 'અતિ વિસ્તાર હોય ત્યાં જરૂર ઉત્પાત થાય છે,' એટલે આ અતિ વિસ્તારવાળી વસ્તુ મારે ખાવા લાયક નથી તે જો મારા પેટમાં જશે તો જરૂર ઉત્પાત મચાવશે એટલે તેઓ પણ વગર જમ્યે ઊભા થઈ ગયા યજમાને પૂછ્યું કે 'પંડિતજી ! આમ કેમ ?' પણ પંડિતજીએ માત્ર એટલો જ જવાબ આપ્યો કે 'એમ જ' હવે ત્રીજા પંડિતની શી સ્થિતિ થઇ તે પણ જોઈએ તેને યજમાન તરફથી ગરમાગરમ વડાં પીરસવામાં આવ્યાં તેમાં મોયા વતી કેટલાક કાણાં પાડેલાં હતાં એ કાણાં જોતાં જ તેમને યાદ આવ્યું

કે 'જ્યા બહુ છિદ્રો હોય ત્યા અનર્થ થાય છે માટે આ બહુ છિદ્રોવાળી વસ્તુથી સર્યું !' એટલે તેમણે પણ ભોજન કર્યા સિવાય ઊભા થઈને હાથ ધોયા અને યજમાનની વિદાય લીધી

ત્રણે પડિતની આ હાલત જોઈને ગામલોકો હસવા લાગ્યા અને 'ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ' એમ કહી મશ્કરી કરવા લાગ્યા તે પડિતો સ્વદેશ પહોચ્યા, ત્યા પણ તેમની હાલત આવી જ થઈ એટલે જેમણે શાળા, કોલેજ કે પાઠશાળામા જઈને વિદ્યાભ્યાસ-શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો છે, તેમણે પણ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાન પર બરાબર વિચાર કરવો જોઈએ

## ૧૪-બુદ્ધિના આઠ ગુણો કેળવવાની જરૂર

અધૂરી માહિતીઓ, અસ્પષ્ટ બોધ કે પાગળુ જ્ઞાન આપણને તારી શકે નહિ એ માટે તો તત્ત્વજ્ઞાન એટલે નિશ્ચયાત્મક બોધની જ જરૂર પડે એ તત્ત્વજ્ઞાન સુધી પહોચવા માટે આપણા અનુભવી પુરુષોએ બુદ્ધિના આઠ ગુણો દર્શાવ્યા છે, તે આપણે બરાબર લક્ષમા લેવા જેવા છે

शुश्रूषा श्रवण चैव ग्रहण धारण तथा।
ऊहाऽपोहोऽर्थविज्ञान, तत्त्वज्ञान धीगुणा ॥

શુશ્રૂષા એટલે સદ્‌ગુરુની સેવા તેનાથી તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા કે જિજ્ઞાસા પ્રકટ થાય છે જ્યા ઇચ્છા કે જિજ્ઞાસા નથી, ત્યા કોઈ પણ જાતનુ જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય?

શ્રવણ એટલે સદ્‌ગુરુનો ઉપદેશ સાભળવો, તેઓ હિતબુદ્ધિથી જે કોઈ વચનો કહે તેને કર્ણગોચર કરવા

કે 'જ્યા બહુ છિદ્રા હોય ત્યા અનર્થ થાય છે માટે આ બહુ છિદ્રોવાળી વસ્તુથી સર્યુ !' એટલે તેમણે પણ ભોજન કર્યો સિવાય ઊભા થઈને હાથ ધોયા અને યજમાનની વિદાય લીધી

ત્રણે પંડિતની આ હાલત જોઈને ગામલોકો હસવા લાગ્યા અને 'ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ' એમ કહી મશ્કરી કરવા લાગ્યા તે પંડિતો સ્વદેશ પહોંચ્યા, ત્યા પણ તેમની હાલત આવી જ થઈ એટલે જેમણે શાળા, કોલેજ કે પાઠશાળામા જઈને વિદ્યાભ્યાસ-શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો છે, તેમણે પણ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાન પર બરાબર વિચાર કરવો જોઈએ

### ૧૪-બુદ્ધિના આઠ ગુણો કેળવવાની જરૂર

અધૂરી માહિતીઓ, અસ્પષ્ટ બોધ કે પાગળુ જ્ઞાન આપણને તારી શકે નહિ એ માટે તો તત્ત્વજ્ઞાન એટલે નિશ્ચયાત્મક બોધની જ જરૂર પડે એ તત્ત્વજ્ઞાન સુધી પહોચવા માટે આપણા અનુભવી પુરુષોએ બુદ્ધિના આઠ ગુણો દર્શાવ્યા છે, તે આપણે બરાબર લક્ષમા લેવા જેવા છે

शुश्रूषा श्रवण चैव ग्रहण धारण तथा।
ऊहाऽपोहोऽर्थविज्ञान, तत्त्वज्ञान धीगुणा ॥

શુશ્રૂષા એટલે સદ્ગુરુની સેવા તેનાથી તત્ત્વ જાણવાની ઈચ્છા કે જિજ્ઞાસા પ્રકટ થાય છે જ્યા ઈચ્છા કે જિજ્ઞાસા નથી, ત્યા કોઈ પણ જાતનુ જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય?

શ્રવણ એટલે સદ્ગુરુનો ઉપદેશ સાભળવો, તેઓ હિતબુદ્ધિથી જે કોઈ વચનો કહે તેને કર્ણગોચર કરવા







'STAR'
GUINEA GOLD BARS
OF
MANILAL CHIMANLAL & CO
FOR GLITTERING ORNAMENTS

AVAILABLE IN 1 TOLA 1/2 TOLA

WE BUY OLD GOLD AND SILVER ORNAMENTS AND

MANILAL CHIMANLAL & CO.

PHONE

GRAM

નેશનલ રીફાઈનરી પ્રાઇવેટ લીમીટેડ
ની N R છાપ ચાંદી
રીઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, મુંબઈ,
બોમ્બે બુલીયન એસોસીએશન લી. મુંબઈ-૨
તેમજ
ઇન્ડિયા ગવર્નમેન્ટ મીંટ મુંબઈએ માન્ય રાખેલ છે
N R છાપ સીલ્વર નાઈટ્રેટ બનાવનાર અને વેચનાર.

| | |
|---|---|
| લેબોરેટરી અને રીફાઈનરી | |
| ૮૭ ના દેવજી, મુંબઈ નં. ૭ | મુંબઈ. 3 |
| ફોન નં | ARGOR |

ગ્રહણ એટલે કહેવાયેલા વચનોને બરાબર પકડવા એક કાને સાભળવું અને બીજા કાને કાઢી નાખવું, એને ગ્રહણ કર્યું કહેવાય નહિ

ધારણ એટલે પકડેલી વસ્તુને ધારી રાખવી, યાદ રાખવી

ઊહ એટલે સાભળેલા, ગ્રહણ કરેલા તથા ધારેલા વિષયના સમર્થનમા તર્ક અને દ્રષ્ટાન્ત વિચારવા

અપોહ એટલે શ્રુત, ગૃહીત અને ધારિત વિષયના અભાવમા શી આપત્તિ, નુકશાન વગેરેને તર્ક–દ્રષ્ટાન્તથી વિચારવું

અહી અમે સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છીએ છીએ કે આ જગતમા માત્ર બે જ મનુષ્યોને પ્રશ્ન ઉઠતા નથી એક તો જે પૂરે પૂરો જડ છે અને બીજો જે પૂરેપૂરો જ્ઞાની છે તે સિવાયના સર્વ મનુષ્યોને પ્રશ્ન ઉઠવાના એટલે તેમના અનનું યોગ્ય સમાધાન થવું જ જોઈએ

અહી થોડી સ્વાનુભવની વાત કહીએ તો ઉચિત જ લેખાશે, અમે શાળામા અભ્યાસ કરતા હતા, ત્યારે શિક્ષકોને પ્રશ્નો ખૂબ પૂછતા હતા તેનું કેટલીક વાર યોગ્ય સમાધાન થતું અને કેટલીક વાર યોગ્ય સમાધાન થતું નહિ ધાર્મિક વર્ગમા પણ ઘણી વાર આવું બનતું, તેથી અમને એમ લાગતું કે આ પ્રશ્નોનો તેમની પાસે કોઈ જવાબ નથી, માટે અમને બેસાડી દે છે તે જ વખતે અમારા મનમા એવી શંકા પણ ઉત્પન્ન થતી કે તેઓ જે કઈ શીખવે છે, તે સાચુ હોવાની ખાતરી શી ? એટલે પ્રશ્નોત્તર એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ

માટે અતિ મહત્વની વસ્તુ છે, એવો સસ્કાર અમારા મન પર એ જ વખતથી પડેલો અને તે સમય જતા ખૂબ દઢ બનેલો. તેથી જ મોટી ઉમરે અમે વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક જ્ઞાન આપવા માટે પ્રશ્નોત્તરી ભાગ પહેલા, બીજા તથા ત્રીજાની રચના કરી છે અને તે પાઠશાળાના તથા અન્ય વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ પડી છે વળી અમે પ્રબોધટીકાનુસારી પચપ્રતિક્રમણની સર્વોપયોગી આવૃત્તિ તૈયાર કરી છે, તેમા પણ સૂત્રપરિચયપ્રસગે પ્રશ્નોત્તરી આપી છે અને સ્મરણકલા તથા બીજી કૃતિઓમા પણ જ્યા જ્યા વિષયને વધારે સ્ફુટ કરવાની જરૂર જણાઇ ત્યાં ત્યા પ્રશ્ન અને ઉત્તરની યોજના કરી છે આ રીતે અમે પોતે ઉહાપોહ, શકા-સમાધાન કે પ્રશ્નોત્તરને ખૂબ મહત્વ આપીએ છીએ

અર્થવિજ્ઞાન એટલે ઉહાપોહ દ્વારા અર્થના વિશિષ્ટ કે વિશદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આપણને કોઈ પણ અર્થનું વિશદ જ્ઞાન ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તેમા ભ્રમ, સંશય અને વિપર્યય એ ત્રણ દોષો હોતા નથી.

તત્ત્વજ્ઞાન એટલે આ વસ્તુ આ જ પ્રકારની છે, એવો નિશ્ચયાત્મક બોધ

બુદ્ધિના આ ગુણો કેળવી તત્ત્વજ્ઞાન સુધી પહોચીએ અને તેના આધારે જીવનનુ ધ્યેય સમજીને તે પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયત્ન કરીએ, તો આપણું જીવન સફળ થવામા કોઈ સંદેહ નથી

इति शम् ।